

בינ"ו עמ"י עש"ו

קונטרס

מגיד דבריו ליעקב

תליתאה

שיחות מוסר חיזוק והתעוררות

בענייני עבודת ה'

ומהם שיחות

על סדר פרשיות השבוע

נסדר ונערך משיחות מוסר

שנאמרו במקהלות על ידי

הגאון הגדול

רבי יעקב חיים סופר שליט"א

ראש ישיבת 'כף החיים'

בצירוף חידו"ת על הפרשה ועוד

פרשת משפטים

ירושלים עיה"ק תוכב"א

תשפ"א לפ"ק

הלימוד והחיזוק בחוברת
זו מוקדש להצלחה
ברוחניות ובגשמיות
למסייעים בהוצאה לאור

שיחות מוסר אלו הנדפסות בקונטרסי "מגיד דבריו
ליעקב" נסדרו ונערכו מתוך קלטות של שיחות רבינו
שליט"א.

ואם ימצא שגגה וטעות, איתנו תלין משוגתינו.

ובקשתינו שטוחה לפני המעינים הי"ו כי כל שגגה וטעות
יתלו בחסרון דעת העורך, ואנא יודיעני על הטעות.

בתחילת החוברת נדפסת שיחתו של רבינו שליט"א

בחלק השני של החוברת נדפסו חידו"ת על פרשת שבוע,
מחידושיו של רבינו שליט"א על התורה, וחלקם הגדול
רואים לראשונה מכת"י בחוברת זו.

בחלק השלישי של החוברת מצורף קטע מתוך ספר
"שנות חיים" (כת"י) של רבינו שליט"א בענייני אריכות
ימים

בחלק הרביעי של החוברת מצורף מחידו"ת רבינו
שליט"א בסוגיות הנלמדות בדף היומי, או שאר חידו"ת
כפי אשר יכיל הגליון

ניתן להצטרף לרשימת התפוצה לקבלת

הגליונות בדוא"ל:

8542164@gmeil.com

ניתן להשיג את החוברות מידי שבוע מתחילתו בנקודות
המכירה וההפצה של י. בלוי בבתי הכנסת

©

כל הזכויות שמורות

אין לצלם להעתיק לשכפל וכל כיו"ב,
בלא רשות מפורשת בכתב מהמחבר

הערות והארות תיקונים יתקבלו בשמחה,
ובעז"ה יתוקנו במהדורה הבאה

להערות והארות

ניתן לפנות בשעות בין הסדרים

לפלאפון מספר 0548-542-164

פרשת משפטים

מפתח העניינים

אשר תשים לפניהם - כשולחן ערוך ומוכן / חומר האיסור לדון בערכאות של גוים /
מעשה דרבי חנינא בן תרדיון / המבחן של האדם הוא בעניני המזון / חובת הזהירות
מזמון של אחרים / עיקר היהדות תלוי בשבירת תאוות המזון / אדם צריך לראות את
האחרים ולא את עצמו / עשיית חסד וצדקה בהתבוננות ומחשבה / הנהגת רבותינו
במצות הצדקה

מפתח חידושי תורה

- א. בענין כל אלמנה ויתום לא תענון יט
ב. בענין חיוב מיתה בידי שמים במענה אלמנה ויתום כד
ג. בענין עונש עינוי אלמנה ויתום לרואה ומחריש כה
ד. בענין "כל" אלמנה ויתום לא תענון לא
ה. בענין כל "אלמנה" ויתום לא תענון לד
ו. בענין כל אלמנה "ויתום" לא תענון לה
ז. בענין כל אלמנה ויתום לא "תענון" לה
ח. בענין הקדמת אלמנה ליתום לז

מפתח שנות חיים

- עד. ותרנות לא
עה. זהב מא

מפתח חידושי סוגיות

- א. בענין איסור שבירת עצם בקרבן פסח כג
ב. בענין המחתך בגידים אינו חייב משום שובר עצם מה

הלימוד בחוברת זו מוקדש לעילוי נשמת

מסעודה בת חסיבה	אליהו מאיר בן סימוי	יפה בת עליה
שמעון בן עליה	יוסף בן אסתר	פיבי בת חסיבה
מסעוד בן אסתר	סימוי בת חנה	מרגלית בת סימוי
יצחק שלום בן צ'לחה חנה	שולמית בת כחילה רחל	יעקב בן עליה
	תנצב"ה	

אשר תשים לפניהם - כשולחן ערוך ומוכן

בעזרת ה' יתברך, נראה לעיני ולהתבונן בכמה ענינים בפרשת השבוע, פרשת משפטים. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם.

רש"י ז"ל מביא את דרשת רבותינו: אשר תשים לפניהם - אמר לו הקב"ה למשה, לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה פעמיים או שלש פעמים ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, את הסברא ואת ההבנה של כל פרט ופרט, לכך נאמר 'אשר תשים לפניהם', כשולחן ערוך ומוכן לאכול לפני האדם. התורה באה להזהיר את משה, שיפרש וילמד את ישראל את הטעם שיש בכל מצוה ובכל ענין, כי תמיד עיקר העיקרים הוא הטעם וההבנה בדבר, וכמו שאומרת הגמרא (ברכות ו): 'אגרא דשמעתתא סברא', ופירש רש"י: 'שהוא יגע וטורח ומחשב להבין טעמו של דבר'.

ולכאורה, למה דווקא כאן באה ההדגשה למשה רבינו שהוא צריך לבאר ולהסביר לישראל את טעם המצוות?! למה זה לא נאמר בפרשות אחרות?! אך ההסבר הוא, שהאזהרה הזו באה במיוחד ובפרט בפרשה שלנו, מפני שהפרשה שלנו יש בה ריבוי של מצוות - חמישים ושלוש מצוות, וכולה עוסקת בדיני ממונות. כשאדם מגיע לענינים של ממונות, תמיד נראה לו שהוא זה שצודק וחבירו טועה, וכמו שאמרו רבותינו (כתובות קה): שאין אדם רואה חובה לעצמו, ואפילו ביחס לחבר הכי טוב שלו שהוא אוהב אותו אהבת נפש, אם יש לו איתו איזה ויכוח בעניני ממונות - נעלמה האהבה ופרחה לה. וכמו שהעולם אומר 'אהבה - עד הכסף', והכוונה עד ולא עד בכלל... כשאנשים מגיעים לדון עם חבריהם בדיני ממונות, היות ותמיד הם בטוחים שהם צודקים, נעלמת לה כל החברות וכל הידידות.

הסבא מנובהרדוק זצ"ל סיפר שפעם אחת עבר בדרך ושמע שני בני אדם מדברים ביניהם ונאנחים ומצטערים. כיון שעבר לידם, שמע שהם משוחחים על אדם אחר, והם מספרים ומדברים ביניהם על אותו אחד שהיה גביר גדול, והנה עכשיו התרושש וירד מכל נכסיו ומכריזים עליו שהוא פושט רגל, ומסכן אותו גביר שכך ירד מאיגרא רמא לכירא עמיקתא. כך הם מדברים על אותו אחד ומצטערים ונאנחים, ואז שומע הסבא מנובהרדוק איך שאחד אומר לשני, 'תאמין לי, חצי מהעולם הבא שלי אני מוכן לתת לו', לאותו מסכן, הגביר שהתרושש.

פנה אליו הסבא מנובהרדוק ושאל אותו, 'שמעתי שאתה מוכן לתת לאותו אחד חצי מהעולם הבא שלך, אבל אני רוצה לשאול אותך: כמה מהעולם הזה אתה מוכן לתת לי?... זה שאתה מוכן לוותר לו על העולם הבא שלך זו לא חכמה גדולה, הבה ונראה אותך עוזר לו כאן... ומה האמת?! שעל העולם הזה הוא לא יוותר.. כשאדם שומע שמדברים אתו על עניני ממון, מיד הוא מזדעק ואומר: 'כולם צריכים לתת לי, למה שאני אתן לאחרים?!'

ולכן דווקא בפרשה שלנו שעוסקת בענייני ממונות, מזהירה התורה את משה רבינו שצריך להסביר ולבאר היטב כל דין מדיני ממונות. כי בהיות ודיני ממונות הם מרובים ומסתעפים וכל אחד קרוב אצל עצמו, וכל אחד משוחד בנגיעה האישית שלו שהוא צודק, לכן צריכים להסביר לאדם בסבלנות ובפרוטרוט טעמו של דבר, להעמיד לו את הדברים כשולחן ערוך, שלא יהיו ספיקות ושאלות והכל יהיה מבורר ומפורט, וכולי האי ואולי.

חומר האיסור לדון בערכאות של גוים

ממשיך רש"י, אשר תשים לפניהם - ולא לפני עבודה זרה. אסור לאדם ללכת לדון לפני שופט גוי, אלא מוטל עליו ללכת לדייני ישראל הדנים כפי דת משה וישראל, על פי פסקי השלחן ערוך. ומוסיף רש"י: ואפילו ידעת בדין אחד שהם דנים אותנו כדיני ישראל, גם אם יש איזה נושא שבו הגויים מכוונים את הדין כמו דייני ישראל, אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני גוים מחלל את ה' ומייקר שם עבודה זרה להשביחם, שנאמר (דברים לב, לא) כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים, כשאויבינו פלילים זהו עדות ועילוי ליראתם.

כשאדם הולך לדון בערכאות שאינם דנים לפי דין תורה, יש בזה חילול ה'. חילול ה' זו העבירה החמורה ביותר, ומצאנו בה שהעונש שלה גדול יותר משאר עבירות. ראשית, קיימא לן שאחד מזיד ואחד שוגג בחילול ה' (אבות ד, ד). כלומר, כל עבירות שבתורה, מתחלקים לשתי מחלקות. יש מי שנכשל באיזה איסור בגלל שלא ידע שהדבר אסור, בשוגג, ואמנם כמו שאומרים העולם 'אי ידעת החוק - אינה פוטרת מתשלומים', ואם אדם עובר באור אדום, הוא לא יכול לבוא ולומר 'לא ידעתי שאסור, למה שאשלם'. אין טענה כזו והיא לא מתקבלת. לכן גם מי שעובר על אחת מעבירות התורה בשוגג מקבל את עונשו, אבל למרות זאת אין דומה הנענש בשוגג לנענש על מזיד. אדם שיודע שהדבר אסור ואף על פי כן הוא הולך ועובר על מצוות ה' בעזות מצח, עונשו גדול בכפל כפלים רח"ל.

כל זה נכון בשאר איסורים שבתורה. כגון, אם אדם לא ידע שיש איסור לבטל תורה, אין עונשו כמו מי שביטל תורה במזיד. אבל בחילול ה' - אין הבדל. אחד שוגג ואחד מזיד בחילול ה', ועוון זה הוא גדול מכל העוונות וכמפורש בדברי הרמב"ם ז"ל (הלכות שבועות פ"ב ה"ב).

עוד חומרא מצאנו בעונש המחלל את ה', ש'אין מקיפין בחילול ה' (קדושין מ.). 'מקיפין' הוא מלשון הקפה. כמו שאדם שבא לחנות לקנות איזה דבר ואין לו כסף לשלם, אומר לו החנווני 'לא נורא, אמכור לך את המוצר בהקפה, ותשלם לי עליו בשבוע הבא', כך גם כשאדם עובר איזו עבירה, הקב"ה לא משלם ופורע לו מיד את חובו אלא מקיף לו לזמן. ויש בזה חסד גדול מצד מדת הרחמים, כי אולי בזמן הזה אותו אחד יתבונן במעשיו ויעשה תשובה, ויתכפר לו החטא. כל זה בשאר עבירות שבתורה, אבל בעניינים שיש בהם חילול ה' - אין

מקיפין בחילול ה'. מי שמחלל את שם ה' אין מקיפין לו, ופורעין לו את חובו והוא מקבל את עונשו מיד.

וזה שעוזב את דיני ישראל והולך לדון בערכאות של גוים, הוא בגדר זה של מחלל ה' ונכנס לסכנה הגדולה הזו. ולדאבונו הרב בזמננו המכשול בזה מצוי, כי כשאמרו שאסור ללכת לערכאות של גוים אין הכוונה דווקא גוים, אלא גם אם השופט הוא יהודי אבל רח"ל הוא דן בדיני עכו"ם, גם זה נחשב כערכאות של גוים ואסור ללכת לדון עמהם. ובזמננו הרבה פעמים יש לאדם שאלה ממונית עם אחד שאינו שומר תורה ומצוות ואי אפשר להזמין אותו לבוא להדיין לפני בית דין רבני, ואז נקל ליפול במכשול הזה ללכת לדון לפני ערכאות. ובכל המקרים האלו אל לו לאדם לפסוק לעצמו בקלות אלא עליו ללכת ולעשות שאלת חכם, כדי שלא יפול חלילה בסרך הזה של חילול ה'.

יש הרבה איסורים בתורה, שאדם חושב שהם לא קשורים אליו. למשל, יש איסור בתורה 'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני', וכשאדם רואה את האיסור הזה הוא אומר לעצמו, 'אין ספק שאני לא קשור לאיסור הזה של עבודה זרה, שהרי מימי לא זקפתי לבנה ואמרתי לה אלהי את'. אבל הנה לנו, יש מציאות כזו שאדם מייקר עבודה זרה, בשעה שהוא הולך לתבוע ולדון עם חבירו לפני ערכאות של גוים.

לכן כמו שהזכרנו, בכל הענינים האלו על אדם לשאול בעצת חכם, וכבר אמרה הגמרא (ברכות ב.) 'מתן מתן ארבע מאה זווי שווא', הרבה פעמים כשאדם הולך ומתייעץ ופועל בסבלנות, הוא מרוויח ונשכר הרבה, ובפרט כשהוא הולך כפי מצוותיה של תורה וכפי הכללים שנתנו לנו רבותינו, פשוט וברור הדבר בלי כל פקפוק וספק שהוא לא יצא נפסד מזה. וגם אם יראה לאדם בראיה השטחית שהוא הפסיד בגלל שהלך על פי דין תורה, מכל מקום צריך שיהיה ברור לו הדבר כשמש שבהמשך יבוא לו שכר טוב בשני העולמות, והוא לא יצא נפסד מזה כלל וכלל, ואדרבה, ירוויח לאין שיעור. 'נאמן בעל מלאכתך שישלם פעולתך' (אבות ב, יט), וכבר אמרנו הרבה פעמים מה שהקב"ה בעצמו אומר לנו, וכמובא במדרש דברים רבה (פ"ד ס"ה): "אמר הקב"ה שמעו לי, שאין אדם שומע לי ומפסיד".

וכפי שהזכרנו בתחילת דברינו, באיסור הזה צריכים להזהיר יותר ויותר, כי היות והוא נוגע לענינים של ממון, קשה מאוד לאדם להשמר ממנו. הנגיעה היותר גדולה שיש לאדם היא בגלל הממון, ולפעמים אדם שהוא בר דעת יכול לאבד את כל דעתו בשביל אגורה שחוקה, כמו שאנחנו רואים בעינינו. ובפרט אם אדם כבר עבר על האיסור הזה פעם אחת 'כיון שישנה בה נעשית לו כהיתר' (יומא פו:), ועלינו להתבונן היטב בחומר האיסור הזה ולהשמר ממנו עד קצה האחרון.

מעשה דרבי חנינא בן תרדיון

הגמרא במסכת עבודה זרה (יז:) מספרת מעשה נורא. תנו רבנן כשחלה רבי יוסי בן קסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. רבי יוסי בן קסמא היה אחד מגדולי התנאים, והתנא האלהי רבי חנינא בן תרדיון, שהיה אחד מעשרה הרוגי מלכות הי"ד, הלך אליו בכדי לקיים את המצוה היקרה של ביקור חולים. הן כבר אמרו בגמרא בנדרים (דף מ.) 'כל מי שיכול לבקר את החולה ואינו מבקרו כאילו שופך דמים'.

אמר לו, חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו ועדיין היא קיימת, ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וספר תורה מונח לך בחיקך. שאל רבי יוסי בן קסמא את רבי חנינא, הרי אנחנו נמצאים עכשיו בתקופה קשה ונוראה, עת מלכות רומי הרשעה משתעבדת בנו, שרפה את בית המקדש ואבדה את חסידיו של הקב"ה, ואיך זה שאני שומע עליך שאתה יוצא בפרהסיא נגד המלכות הזו, יושב ומקהיל קהילות ברבים? גם אם אתה כל כך רוצה ללמד תורה, תעשה את זה בצנעא, אבל לעשות את זה בפרהסיא קבל עם ועדה באופן שעתיד להתפרסם ולהודוע למלכות, היאך ייתכן? והרי אתה רואה שהמליכו מן השמים את האומה הזו.

אמר לו, השיב לו רבי חנינא, מן השמים ירחמו. רבי חנינא שמע את השאלה ואת הטענה, וזו היתה התשובה שלו. 'מן השמים ירחמו'. אמר לו רבי יוסי בן קסמא, אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו?! הרי אני לא שואל אותך שאלה לקנטר חלילה, אלא שאלה נכונה ואמיתית אני שואל, איך אתה מסכן את עצמך, ואיזה מן תשובה היא זו 'מן השמים ירחמו'?! הרי זו תשובה שלא מן הענין! תמיה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר התורה באש. אם אתה מלמד את התורה בפרסום, יכול חלילה להגיע גם מצב כזה, שישרפו אותך יחד עם התורה.

אחרי זה מספרת הגמרא: אמר לו רבי חנינא לרבי יוסי בן קסמא, רבי, מה אני לחיי העולם הבא. התנא האלהי רבי חנינא בן תרדיון שואל את רבי יוסי, רבינו, אמור לי, האם אני בן העולם הבא או לא. ומה משיב לו רבי יוסי? - אמר לו, כלום מעשה בא לידך?! וכי אני נביא שאוכל לומר לך אם אתה בן העולם הבא?! אני לא יכול להגיד לך אם אתה בן העולם הבא, אלא אם תספר לי איזה מעשה שהיה אתך, ואוכל על פי זה לדעת. ספר לי איזו עובדה שהיתה אתך.

אמר לו, מעות של פורים נתחלפו לי כמעות של צדקה וחילקתים לעניים. ומפרש רש"י: 'סבור הייתי שהארנק הזה של צדקה ולא פרעתי מהארנק של צדקה'. כלומר, היה לי כסף ששייך לי והיה מיועד עבורי לסעודת פורים, אבל הוא התערבב לי עם מעות של צדקה וכבר

חילקתי הכל לעניים, אז לא הוצאתי עכשיו את הכסף ששייך לי משם, אלא כבר נתתי את הכל לצדקה.

אמר לו רבי יוסי בן קסמא, אם כן מחלקך יהיה חלקי ומגורלך יהיה גורלי. אם כך אירע עמך וכך עשית, בוודאי שאתה בן העולם הבא, ולוואי שמחלקך יהיה חלקי. והנה, לא כתוב כאן כמה כסף התערב לו עם המעות של צדקה, אולי היה זה רק חמש שקל, אבל אחרי ששומע רבי יוסי את הפרט הזה שכך התנהג רבי חנינא שלא נגע בכסף אלא השאיר את הכל לצדקה, זה כבר הספיק לו לפשוט לו את השאלה שהוא בודאי בן העולם הבא, ולא די בזה אלא שהוא מתפעל כל כך ואומר 'מחלקך יהא חלקי ומגורלך יהא גורלי'.

מספרת הגמרא את המשך המעשה: **לא** היו ימים מועטים עד שנפטר רבי יוסי בן קסמא, רבי יוסי לא עמד מחוליו והסתלק לעולמו. והלכו כל גדולי רומי לקברו והספידוהו הספד גדול. יש מפרשים שהכוונה ב'גדולי רומי' כפשוטו ממש, שגדולי האומה הרשעה הזו הלכו והספידו את החכם, ובחזרתם מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שיושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות רבים וספר תורה מונח לו בחיקו, והביאוהו וכרכוהו בספר תורה והקיפוהו בחבילי זמורות, שמו מסביבו חתיכות עצים, והציתו בהם את האור. שרפו אותו יחד עם הספר תורה. ולא די להם בזה, אלא הביאו ספוגין של צמר ושראום במים, לקחו חתיכות צמר גפן ולחלחו והרטיבו אותם במים והניחו על לבו של רבי חנינא בן תרדיון כדי שלא תצא נשמתו במהרה. בכדי לייסר אותו עוד ולצער אותו יותר. למרות שרק עכשיו הם חזרו מההספד שנשאו בעצמם על החכם, עכשיו הם לוקחים את רבי חנינא בן תרדיון והורגים אותו במיתה משונה שכזו.

אמרה לו בתו, כשראתה בתו של רבי חנינא את אביה נשרף ועולה בסערה השמימה, אראה בכך?! - איך אני יכולה לראות אותך נשרף ככה? **אמר לה, אלמלי אני נשרפתי לבדי** היה הדבר קשה לי, עכשיו שאני נשרף וספר תורה עמי, מי שיבקש עלבונה של ספר תורה הוא יבקש עלבוני. יבוא זמן ויבוא הקב"ה ויתבע את עלבונה של התורה, ואז הוא יבקש גם את עלבוני.

אמרו לו תלמידיו מה אתה רואה, אמר להם גילין נשרפין ואותיות פורחות. שהרשעים ישלטו בספר תורה וישרפו אותו - היה לא תהיה כזאת. האותיות פורחות, אך קיימות. הם עצמם לא נשרפות. מפני שאין מציאות כזו שתשתכח תורה מישראל, ולמרות ששורפים אותי, מכל מקום אין להם שליטה בתורה. וגם עכשיו שאני מסתלק לשמי מרומים, יבואו אחרי חכמים אחרים, וילמדו תורה בישראל¹.

1. וכך היה לאורך כל הדורות כולם, למרות כל הצרות וכל הרדיפות - לא היתה מציאות שלרשעים היתה שליטה בתורה, ותמיד קול התורה המשיך להשמע בעוז בקרב ישראל. בזמן הגאונים, לפני

אמרו לו אף אתה פתח פיה ויכנס בך האש, אמרו התלמידים לרבי חנינא, הלא אתה מתיישר ביסורים קשים ומרים, תפתח את הפה ותקרב את מיתנתך ויקלו מעליך היסורים הנוראים האלו, אמר להם - לא. מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל אני בעצמי.

מספרת הגמרא: אמר לו הקלצטונירי, אותו תליין, רבי, אם אני מרבה בשלהבת ונטל את הספוגין של צמר מעל לך, אתה מביאני לחיי העולם הבא? - אמר לו הן. מיד הרבה בשלהבת ונטל הספוגין ויצאה נשמתו במהרה. אף הוא קפץ ונפל לתוך האור ונשרף. יצתה בת קול ואמרה רבי חנינא בן תרדיון וקלצטונירי שלו מזומנין הם לחיי העולם הבא. בכה רבי ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים.

המבחן של האדם הוא בעיני הממון

מכל שורה במעשה הנורא הזה יש ללמוד ולהשכיל, אבל נעמוד על תחילת המעשה, במה שרבי חנינא שואל את רבי יוסי אם הוא בן העולם הבא. והנה זהו פלא עצום ורב! הלא התנאים היו קדושי עליון שאין לנו ציור והשגה כל דהו במעלתם, ויושב כאן רבי חנינא

כאלף וחמש מאות שנה, באו על ישראל צרות ורדיפות נוראיות, כמו שמתואר באגרת רב שרירא גאון שנהרג מר זוטרא ועוד מחסידי ישראל, עד שכבר לא יכלו עוד לשאת את הסבל ועשו בקשת רחמים עצומה, והקב"ה שלח תנין ובלע את המלך הפרסי (כן יאבדו כל אויביך ה', בקרוב ממש), ולמרות כל הצרות הללו לא פסקו מהתורה. כך היה גם עד הדור האחרון, ועד בכלל. בזמן שהבולשביקים עלו לשלטון ברוסיה, הדבר הראשון שהם עשו היה לסגור את הישיבות הקדושות. וכשהם הבריחו את ישיבת מיר הקומיסר הרוסי צהל וצעק 'ניצחנו ושברנו את מרכז התורה של היהודים'. על זה הם באו להלחם, אבל באמת הם לא ניצחו. התורה לא פסקה, וגם ישיבת מיר לא פסקה בה קול התורה והוא עוד מפכה ונשמע בעוז עד ביאת הגואל.

אפילו במרתפים של הקג"ב היו יושבים הבחורים של ישיבת נובהרדוק ועוסקים בתורה. כשהיה נעצר איזה בחור, היו מגיעים שליחים אל תחנת המעצר והיו אומרים לשומרים, 'הרי הבחורים לא אוכלים מהאוכל הטרף שלכם, אז הנה הבאנו להם לאכול לחם'. את הלחם היו עוטפים בדף של גמרא, וכך היו מבריחים לתוככי הבולשת שלהם דפי גמרא כדי שיוכלו הבחורים לשבת וללמוד. ואם נשאל, האם אין זה בזיון לגמרא שמשתמשים בה כעטיפה לחם? - הרי שאת השאלה הזו שלחו ושאלו לגאון הגדול רבי אליעזר רבינוביץ זצ"ל רב העיר מינסק, והוא הורה שבחור ישיבה שנמצא במרתפי הקג"ב בלי דפי הגמרא הרי זה כמו פיקוח נפש בשבילו, ומותר לעשות הכל כדי להכניס לו את דפי הגמרא (מונא בספר מרביצי תורה ומוסר ח"ד דף קכ"ט ע"ש).

אלו הם הגוילים הנשרפים והאזניות הפורחות, כי התורה היא נצחית, ולעולם היא לא תתבטל. אין מציאות כזו שישלטו הרשעים באזניות עצמם, בתורה עצמה, ויוכלו לעקור אותה מישראל.

בן תרדיון, קדוש עליון מעשרה הרוגי מלכות, ושואל את רבי יוסי בן קסמא 'מה אני לחיי העולם הבא', האם יש לי חלק לעולם הבא או לא. ולכאורה, הרי הדבר פשיטא! אם נשאל כל יהודי אם הוא בן עולם הבא, הוא ישיב שבודאי הוא בן העולם הבא, ולא רק הוא אלא כל השכנים שלו גם כן... וכאן התנא האלהי רבי חנינא בן תרדיון עומד ומסתפק ושואל אם הוא בן העולם הבא?! וכי הוא לא יודע מכל התורה שהוא למד במסירות נפש ומכל קיום המצוות שלו, שהוא בן העולם הבא!?

לא פחות מזה מתמיהה גם התשובה של רבי יוסי בן קסמא. רבי יוסי לא עונה לו, 'תשמע רבי חנינא, אתה שצדיק וחסיד גדול אתה, ודאי מזומן לחיי העולם הבא'. לא. רבי יוסי משיב לו, אני לא יכול לדעת עד שתספר לי איזה מעשה שהיה אתך, ואז לפי המעשה אוכל לדעת. רק אז, כשסיפר לו את המעשה עם המעות שהתערבו לו עם מעות הצדקה, אמר לו רבי יוסי - וודאי שאתה בן העולם הבא.

ושמעתי לפרש כי כאן למדנו את היסוד הגדול. נכון, אין ספק שלא היה אצל רבי חנינא בן תרדיון חשש של ביטול תורה, ואין ספק שהיו לו זכויות עצומות ונשגבות שאין לתאר ואין לשער. אבל אחרי כל זה, עדיין יש מקום לשאול, 'בן העולם הבא אני? רק בעיני הממון - שם עומדת למבחן צדקותו של האדם, ורק על פיה תתכן הקביעה אם בן העולם הבא הוא או לא.

המסילת ישרים כותב (פרק אחד עשר) דבר מבהיל, ש'רוב בני האדם טועים טעם גניבה במעשיהם', מפני שרוב מוחלט של האנשים נגועים בתאוות הממון. אם הכסף אוהב אותם זה כבר שאלה אחרת... אבל הם בוודאי אוהבים את הכסף. תמיד דעתם איך אפשר לאסוף עוד ועוד כסף, בדרכים כשרות ובדרכים פחות כשרות חלילה. וכמו שפתחנו את דברינו, עניני ממונות הם רבים ומסתעפים, ואם אדם לא יבחן את עצמו כל הזמן ויבדוק שכל מעשיו ביושר כפי הדין וההלכה, הוא עלול להכשל בממון של איסור, בין בשוגג ובין במזיד.

המבחן של האדם הוא בעיני הממון. אם שם הוא נקי - זה עדות לכל מעשיו ועניניו. ולכן רק כאשר שומע רבי יוסי בן קסמא את המעשה עם מעות הפורים שהתחלפו לרבי חנינא, הוא יכול לקבוע שהוא בן העולם הבא. אבל קודם לכן, עם כל ריבוי התורה והמעשים של רבי חנינא, עדיין יש מקום לשאול ולהסתפק על העולם הבא.

חובת הזהירות מממון של אחרים

זהו היסוד של פרשת משפטים, שבאה ללמד את האדם להיות זהיר בעיני הממון עם חבריו. הגמרא אומרת (בבא בתרא קסה). 'מיעוטן בעריות ורובן בגזל'. אף אחד לא חשוד על עריות, אבל מן הגזל קשה מאד מאד להזהר ולהשמר. ואמרו רבותינו (אוצר המדרשים דף

קס"ה, ובספר חופת אליהו בסוף ספר ראשית חכמה דף רס"ט, והובא בשבט מוסר פ"ט ועוד) שיש שלוש קולות שחביבים ומשמחים לאדם, אבל הקול שהכי חביב לאדם הוא קול הממון. אם אדם שומע רעש של כסף, בין אם של מצלצלים ובין של מרשרשים, הוא כבר פטור מארוחת צהרים... ולא שמענו מעולם על אדם ששומע קול של כסף והוא מבקש שיהיו בשקט...

איוב שקיבל כל כך הרבה יסורים, התווכח והתאונן על כך שיש בו מעלות רבות וצדיק הנהו, ולא מגיעים לו כל אלו היסורים. אחת המעלות שאומר איוב על עצמו היא (איוב לא, ז): 'אם תטה אשורי מני הדרך ואחר עיני הלך לבי ובכפי דבק מאוס'. הרמח"ל במסילת ישרים מביא את הפסוק הזה, ומתפעל ממנו מאוד מאוד. כך הוא כותב בפרק אחד עשר: **הבט יופי המשל הזה, התבונן ותפתח את הלב ותראה כמה יפה וכמה נפלא המשפט הזה של איוב, כי דימה הגול הבלתי נגלה כדבר הנדבק ביד האדם שאף על פי שאין האדם הולך לכתחילה ליטול אותו נשאר דבק מאליו.**

זה מה שאומר איוב 'אם דבק בידי מאוס', כי הכסף של הזולת פוגם ומקלקל לא רק אם אתה לוקח אותו, אלא רק אם אתה מניח עליו את היד הוא כבר נדבק בכך. אומר איוב, לא די שלא לקחתי כסף של הזולת מימי, אלא כל כך הייתי זהיר שהוא אפילו לא נדבק בי.

ואדרבה, האדם צריך להתחנך ולהתרגל בנתינה. ומה הדרך הראויה בזה? - כתב הרמב"ם בהלכות דעות (ב, ג), שאדם צריך ללכת בדרך הממוצעת. לא יהיה פזרן ולא יהיה קמצן. יש אחד שכל כסף שנכנס אצלו יוצא כאילו היה מסננת, ויש אחר לעומתו שכסף שנכנס לידיים שלו נשאר שם עד הנכדים שלו... שתי הדרכים הללו לא נכונות, ואדם צריך ללכת בדרך האמצע. ואם אדם רואה שידו קפוצה ויש לו קושי לתת לזולת, רפואתו ללכת לקצה האחרון ולתת ולחזור ולתת שוב ושוב, עד שזה ירגיל אותו במידת הנדיבות, ואחרי שירגיל זמן מה במידת הנדיבות, יאחז את דרך האמצע.

עיקר היחודות תלוי בשבירת תאוות הממון

תאוות הממון, רעה חולה היא. גם אם אדם עוסק בממון של היתר, עדיין תאוות הממון פוגעת בכל קניני העבודה. ולהיפך, כשאדם נקי מתאוות הממון והכסף נמאס ונבזה בעיניו, קל יהיה לו להתעלות בתורה ועבודה.

הפסוק אומר (דברים ב, ג) 'רב לכם סב את ההר הזה פנו לכם צפונה'. הרבה פירושים נאמרו בפסוק הזה, אבל אפשר לפרש בדרך צחות, כי כולם מחפשים דרכים כנגד ההר, ללחום בו ולסלק אותו. מי הוא ההר? - היצר הרע שדומה להר, כמו שאומרת הגמרא (סוכה נב.). למה המשיילו את היצר הרע להר? כי כמו שאדם שעומד לפני הר גבוה, חושש וירא איך יוכל להעפיל ולהגיע אל ראש ההר, כך גם כשאדם מביט ומתבונן בכוחו של היצר הרע

הוא נבהל, 'איך אוכל לעמוד כנגדו'. על זה בא הפסוק ואומר, 'רב לכם סב את ההר', אם אתה מחפש את הדרך והתחבולה לנצח את ההר, את היצר הרע, 'פנו לכם צפונה', 'צפון' זהו תאוות הממון, כמו שאמרו (בבא בתרא כה:): 'הרוצה להעשיר יצפין, שכן שולחן בצפון'. מהנושא הזה תתחיל, ותעבוד לנקות ולצחצח את נפשך מתאוות הממון. כי כשיש לאדם את תאוות הממון, הממון יכול לסנוור את עיניו באופן שלא רואה דבר¹.

הכסף של האדם יכול לסנוור את עיניו ולגרום לו לשכוח גם משכניו וחביריו וגם מהקב"ה, ואז בקלות הוא יכול לאבד את חיי העולם הבא שלו. ולכן כששמע רבי יוסי בן קסמא את המעשה שהיה לרבי חנינא עם מעות הפורים שנתערבו, אמר לו 'מחלקך יהא חלקי ומגורלך יהא גורלי'. כיון שאתה הפקעת את תאוות הממון ממך, ברור ובלי ספק שאתה בן העולם הבא, ולוואי ויהיה לי חלק עמך.

ולכן בספרי מוסר מבואר ש'עיקר היהדות תלוי בשבירת תאוות הממון'. כשאדם שובר את תאוות הממון שלו ומסייע לאחרים ותומך בידם מכספו, כשהוא מבין שלא רק הוא קיים בעולם והוא לא חושב רק על עצמו, בזה הוא קרוב לכל המידות הטובות ויוכל על ידי זה להגיע ולקיים כל עיקרי היהדות¹.

אדם צריך לראות את האחרים ולא את עצמו

וזה הענין של פרשת משפטים. התורה באה ללמד את האדם שכאשר הוא עוסק בעניני ממון, בראש ובראשונה הוא צריך לא לראות את עצמו אלא את אחיו בני ישראל. ולכן הפרשה פותחת בדיני עבד ודיני שומרים, כדי להראות ולהזכיר לאדם שלא רק הוא קיים בעולם, ועליו להפסיק את הרדיפה אחר הממון ואדרבה, לתת מממונו לאחרים ולהיות נח לבריות.

סיפרו על אחד הגדולים שהיה בחוץ לארץ, שנודע בכך שהוא פועל ישועות בקרב הארץ. פעם אחת בא אליו יהודי ותינה בפניו את צרתו ואמר לו, 'כבוד הרב, אני עני מרוד, וכל כך רבתה העניות בבית שלי, עד שאין חיי חיים. בבקשה ממך תתפלל עלי שירווח לי'. ובאמת עניות היא צרה גדולה, וכבר אמרו רבותינו (ערובין מא:): שמי שיש לו דקדוקי עניות לא יקבל גיהנם בעולם הבא, מפני שדקדוקי העניות כבר היו גיהנם בשבילו ולמה זה יקבל גיהנם פעמים.

1. ויש שביארו כי הכוונה 'פנו לכם צפונה', זו התורה, וכמו שאמר הפסוק (משלי ב, א) 'בני אם תקח אמרי ומצוותי תצפון אתך'. כי הכלי היותר גדול להלחם בו נגד היצר הרע, הוא התורה הקדושה, כמו שאמרו רבותינו (קדושין ל:): 'אמר הקב"ה, בראתי יצר הרע - בראתי לו תורה תבלין'. ובוהר הקדוש (ח"א רב). אמרו רבותינו 'לית לך מלה לתברא ליצר הרע אלא אורייתא'.

1. [ראה עוד מה שכתב בזה רבינו בחיבורו הדר יעקב ח"ד סימן ל"ו].

שמע את זה הרב, ואמר לו, בסדר. אני אתפלל עליך שירווח לך ותתעשר, אבל כשישתפר מצבך תזכור את המצב הזה שהיית בו פעם, תזכור איך זה להיות עני, ותעזור לאחיד העניים המרודים. ובאמת לאחר זמן שרתה ברכה במעשי ידיו ומיום ליום התעשר יותר ויותר, עד שבתוך זמן קצר נעשה גביר גדול. כשאדם מתעשר, הוא מתנהג בהנהגות אחרות, רוכש רהיטים חדשים ומחליף דירה בכל כמה זמן, שהרי זו מצוה גדולה לעשירים, להיות גרים בארץ ולהחליף דירה בכל שנה... ובדירה החדשה כל הטפטים צריכים להיות בצבע התריסים, וצבע התריסים יהיו כצבע השערות שלו... וכיוצא בזה. וכך היה עם אותו אחד, שהחל להתנהג כמנהגי העשירים, והוציא ממון רב עבור קניה של בית מפואר.

מאותה ההבטחה שנתן לרב שייזכר את העניים - הוא שכח. לא די בזה, אלא שהעמיד כלב רע בחצר הבית, כדי שאף עני לא יעז להתקרב אל הבית ולבקש צדקה. הגיעו אנשים אל הרב וסיפרו לו, 'הנה, תראה את החסיד שלך שבירכת והתפללת עליו שיתעשר, וסוף דבר שנעשה עשיר ושכח את כל אחיו ולא עוזר מאומה לעניים'. קרא לו הרב ואמר לו, 'תראה את מצבך היום ותזכור איך היה מצבך לפני שנתיים'. הלא גם אתה היית עני מופלג, וכל כך סבלת עד שאמרת לי שאין חיך חיים, ואיך זה שעכשיו לא תחוס ולא תרחם על העניים!?

ראה הרב שהדברים נופלים על אזנים ערלות, וביקש ממנו שיתקרב אתו אל חלון החדר. אמר לו הרב, 'הבט החוצה, מה אתה רואה!?' אמר לו העשיר, 'מה זאת אומרת מה אני רואה? - אנשים שהולכים.. אמר לו הרב, 'נכון. עכשיו בא אתי'. לקח הרב את העשיר והעמיד אותו ליד מראה גדולה ושאל אותו, 'ומה עכשיו אתה רואה!?' חיך העשיר בעונג 'את עצמי... אמר לו הרב, 'וכי מה בין זכוכית זו לזכוכית החלון!?' למה כאן אתה רואה את עצמך ושם אתה רואה אנשים אחרים? - בגלל הכסף'. החלון עשוי מזכוכית פשוטה, ולכן אתה רואה גם אחרים. אבל כאשר לקחו את הזכוכית וצפו ומרחו אותה במעט כסף, היא הפכה להיות ראי, ובראי אדם רואה רק את עצמו. עכשיו שקבלת כסף הפסקת לראות אחרים והתחלת לראות רק את עצמך! ובכן, בזכות התפילות שלי אתה נעשית עשיר, ואם לא תתמוך באחיד העניים אאלץ לקחת ממך בחזרה את כספך כיון שאתה לא עושה בו מה שצריך יהודי לעשות. כיון ששמע היהודי את הדברים נבהל ואמר לרב, 'הנני מקבל על עצמי לעזור לאחי העניים ולעשות כל מה שיורני הרב'.

עשיית חסד וצדקה בהתבוננות ומחשבה

ספרו פעם על גדול אחד בדורות שלפנים, שפעם נכנס אליו יהודי אחד מסכן ואומלל שהיו לו צרות רבות מספור, בין בעניות ובין בחלאים רבים שונים ומשונים, והוא התחיל לבכות ולתנות לפני הרב את צרותיו. כשהרב שמע את זה הוציא מיד מהמגירה סכום עצום

ונתן לו. כשראה העני את הסכום הגדול, שמח מאד והתחיל ללכת במהירות לכיוון היציאה, שמא הרב יחזור בו ויתחרט על הנתינה הגדולה הזו...

ואכן, לא עברו רגעים ספורים וכבר הוא שומע את הרב צועק אליו 'בוא הנה'. אותו עני נבהל וחשב לעצמו, הנה, 'בתר עניא אזלא עניותא' (בבא קמא צב.). בטח הרב יבקש ממני להחזיר לו את כל הכסף... אבל לא היתה לו ברירה והוא חזר לרב. פנה אליו הרב ואמר לו, 'אמרת שאתה עני גדול, נכון? הנה, קח לך עוד כסף'. התפלא העני ושאל אותו, 'כבוד הרב, אבל הלא כבר נתת לי סכום גדול!' אמר לו הרב, בפעם הראשונה שנתתי לך כסף, לא נתתי לך בשבילך אלא נתתי בשביל עצמי... מדוע?! כי כששמעתי שיש לך כל כך הרבה צרות וכל כך הרבה יסורים, הלב שלי נקרע בקרבי. כל הסכום שנתתי לך בהתחלה נתתי את זה בשבילי, כדי שאני ארגיש טוב ולא אצטער כל כך... אבל בזה לא די, שהרי אני לא פטור גם ממצות הצדקה! את הכסף הראשון נתתי בשבילי, והנה לך סכום נפרד בשביל מצות הצדקה...

זו דרגה של אחד שחי את השני, ויודע שגם השני הוא בריה, וגם הוא זקוק לממון וצריך עזרה. וכבר כתבו התוספות (בבא קמא ג.) שאדם צריך להיות זהיר שלא להזיק לאחרים יותר ממה שהוא נזהר על הממון שלו שלא יזוק. אם אתה תהיה ניוזק, מה אכפת לך?! הקב"ה ישלם חסרונוך. אבל להזיק לאחרים?! - כל המחשבות שלך צריכות להיות 'איך אני יכול לעזור לחבר שלי', 'איך אני יכול לסייע בידו', וכיוצא בזה.

היה אחד מגדולי ירושלים בדור הקודם, שבנו סיפר עליו עובדא מפליאה. אותו גדול היה יוצא לפעמים לקנות פירות וירקות בשוק, ואם היה מביא ענבים - היה מביא אותם גרגרים בודדים, ולא אשכולות. פעם אחת שאל הבן את אביו, למה אתה משנה ממנהג העולם?! כולם כאשר קונים ענבים מוציאים מן הדוכן אשכול גדול ונאה, ולוקחים אותו לבית. למה אתה מחפש גרגרים גרגרים ומביא אותם בבודדים?! אמר לו אביו, וכי אתה חושב שסתם כך אני מלקט אותם אחד אחד?! יש לי סיבה מיוחדת למה אני מביא את הענבים בצורה הזו דווקא.

הבן התפלא עוד יותר. איזו סיבה יכולה להיות לכך שאבא מביא את הענבים בגרגרים בודדים?! אמר לו אביו, אסביר לך. האם יש הבדל בטעם בין הענבים שנמצאים באשכול, לבין הענבים הבודדים שמפוזרים שם בין האשכולות?! אין שום הבדל. שני הענבים זהים וטעמים להפליא. ואף על פי כן, אנשים לא לוקחים את הבודדים. כולם לוקחים דווקא את האשכולות הגדולים והנחמדים למראה. ומה יהיה עם כל הענבים הבודדים?! המוכר המסכן נשאר תקוע אתם. אם המוכר פונה לאיזה לקוח ואומר לו 'תקח את הגרגרים', הלקוח לא מסכים. למרות שאין לו שום הבדל בין הענבים, הוא רוצה דווקא את האשכול היפה והנאה. והגרגרים נשארים שם בודדים ועזובים מבלי קונה, עד שמתקלקלים.

לכן, אמר אותו גדול לבנו, אני בא ובוחר דווקא את הענבים הבודדים. כמה שמחה אני גורם למוכר כשהוא רואה שאני בא ולוקח את כל הגרגירים הללו דווקא, ושעל ידי הוא נפטר מהם. וכי אני אוותר על הזכות הזו לעזור למוכר?! היה לא תהיה.

הבה ונתבונן במעשה הזה. איך התגלגל כל הסיפור?! אין ספק, שאותו גדול עמד וחשב, איך אני יכול לעזור לשני. כשהוא חשב וכשהוא חיפש איך הוא יכול לעזור לשני, הוא מצא את הדרך לעזור למוכר על ידי בחירת הענבים האלו, ועל הזכות הזו לא וויתר.

רבינו יהודה החסיד, שהיה מבית מדרשו של הרוקח ומגדולי רבותינו הראשונים, כתב בספר חסידים (סימן תתל"ה), שיש מצות צדקה שהיא גדולה יותר ממצות הצדקה. כלומר, יש סוג אחד של צדקה, שכאשר עני בא ומבקש כסף, אדם הולך ונותן לו. אין ספק שזו עזרה גדולה, אבל לפעמים אותו אחד שצריך עזרה לא צריך רק את הכסף שלך, אלא הוא צריך גם את הלב שלך. וכשהלב מעורב בנתינה, המצוה גדולה יותר.

למשל, אומר רבי יהודה החסיד, לפעמים יש מציאות שאדם הולך וקונה מוצר שהוא לא כל כך צריך, כגון שכבר יש לו פטיש בבית והוא הולך וקונה עוד אחד, כיון שהוא רואה את המוכר עומד בחנות ומנסה למוכר את הסחורה ולא מצליח. הקניה הזו של הפטיש היא חשובה יותר מן הצדקה, כי כאן המוכר קיבל לא רק כסף בתור צדקה, אלא הוא גם מרגיש טוב בכך שמישהו בא וקנה ממנו את המוצר.

זה מה שעשה אותו גדול. הוא הלך ומצא דרך לעזור לאותו מוכר, שללא ספק היה זורק את הענבים הללו בלא קונים, ואילו עכשיו על ידי הקניה שלו הוא גם קיבל כסף וגם הרגיש טוב עם עצמו, שמישהו קנה את הענבים ושילם תמורתם, ואינו חש שקיבל לחם חסד.

להגיע לדרגה הזו של עשיית חסד כזו, אפשר רק עם התבוננות. כשאדם לא מסתכל רק בראי ורואה רק את עצמו, אלא מביט בחלון ורואה שיש עוד מישהו שעומד שם, והוא חושב איך הוא יכול לעזור ולשמח אותו, הוא יוכל להגיע לקנין הזה.

הנחגת רבותינו במצות הצדקה

הירושלמי במסכת פסחים (פ"ד ה"ט) מספר מעשה נפלא על חכם אחד, ששמו היה 'בן מביא יין'. חד זמן צרכו רבנן נדבא, היה איזה זמן שכלל ישראל היה בדוחק או היתה איזו מצוה גדולה שראו חכמי ישראל שצריכים עבורה להכריז ולאסוף צדקה. שלחון לרבי עקיבא ולחד מן רבנן עימיה, רבי עקיבא היה גבאי צדקה כמו שאמרו בירושלמי (פאה פ"ח ה"ו) ולכן שלחו דווקא אותו, וצירפו אליו עוד חכם מפני שצדקה נגבית בשנים כמו שאמרו בבבא בתרא (ה:), והלכו שניהם לאותו חכם - בן מביא יין - לגבות ממנו את חלקו לצדקה.

אתון, כשהגיעו אל ביתו של אותו חכם, בעיני מיעול לגביה, רצו להכנס אל הבית ולבקש את הצדקה, שמעון קליה דטליא, שמעו את הקול של הילד של אותו חכם, כשהוא פונה אל אביו ושואל אותו, אמר ליה מאן אייבין לך יומא דין, איזה סעודה נסעוד היום, ומה נאכל?! אמר ליה, השיב לו אביו, נאכל היום טרוכסמין, לא מן יומא דין אלא מן דאתמול דהוא כמיש וזליל. לך ותקנה בשוק 'טרוכסמין' שזה מין עולשין, אבל אל תביא משהו טרי מהיום, אלא מהסחורה של אתמול שהיא כבר כמושה ויותר זולה.

כך שמעו רבי עקיבא וחבירו שבאו לגבות ממנו צדקה. הם שומעים איך שאותו חכם לא אוכל בארוחת צהרים בשר או עוף, אלא עולשין, שזה אחד המינים שיוצאים ממנו ידי חובת מרור בליל פסח... ולא די בזה, אלא שהוא מדגיש שלא יביאו סחורה טריה מהיום אלא מאתמול. הבינו רבי עקיבא וחבירו שכנראה אותו חכם ירד מנכסיו. שבקון ליה ואזלון לון, אמרו לעצמם, אין טעם להכנס אליו עכשיו במצבו הנוכחי, והלכו.

מן דזכין כל עלמא אתון לגביה, אחרי שגמרו את המגבית וכל העם נתן את חלקו בצדקה וכבר אספו סכום גדול, החליטו רבי עקיבא וחבירו ללכת בכל אופן גם אצל אותו חכם ולהציע לו להשתתף במצוה, יתן מה שיתן. ויש לשים לב כאן לדברי הירושלמי 'מן דזכין כל עלמא', כי כשאדם נותן צדקה זה זכות בעבורו. בזהר הקדוש ('ח"א דק"ד ע"א) כתוב שאם הקב"ה אוהב מישהו הוא שולח לו מתנה. מהי המתנה? אדם חושב לעצמו, 'בטח אם הקב"ה רוצה לשלוח לי מתנה יתן לי זכיה במפעל הפיס'... ולא היא. זו לא זכיה בכלל, ויכול להיות שגם חורבן יש בזה. מהי המתנה שהקב"ה שולח למישהו שהוא אוהב אותו? אומרים רבותינו - עני. הקב"ה שולח לאדם עני כדי שיזכה לתת לו צדקה ולהתקרב על ידי המצוה לחי העולמים ולהדבק בשכינה.

נכנסו רבי עקיבא וחבירו אצל החכם הזה, בן מביא יין. אמר לון למא לא אתיתון גביי קדמי כמו דהויתון נהיגין, הרי תמיד כשהיתה איזו מגבית של צדקה או ענין של חסד הייתם באים אלי בהתחלה, ולמה זה עכשיו הגעתם אלי רק בסוף? אמרו, כבר אתיתון, באמת באנו אליך בהתחלה כמו תמיד, אלא דשמענו קליה דטליא דאמר לך מה נזבון לך יומא דין, שמענו את הילד שלך שהוא שואל, 'אבא, מה נקנה לצורך האכילה שלנו היום', ואמרת ליה טרוכסמין לא מיומא דין אלא מיומא דאתמול דהוא כמיש וזליל, וכיון ששמענו את המשפט הזה, נקרע לנו הלב ואמרנו לעצמנו, בשביל מה נכנס אצלך?! אם אתה אומר לבן שלך שילך לשוק ויקנה עשבים כמושים מאתמול, שמחירם זול יותר, יש לנו למא להכנס?! לכן לא הגענו.

אמר להן, מה דביני לבין טליא ידעתון, ולא מה ביני לבין בוראי. אתם שמעתם את השיחה שהיתה לי עם הבן, אבל אתם לא יודעים את העסק שיש ביני לבין הקב"ה. אף על פי כן איזלון ואמרו לה והיא יהבה לכון חד מודיי דדינרים, תלכו ותאמרו לאשתי, שאני אמרתי

לתת לכם קופה מלאה במטבעות זהב, לצורך הצדקה. כי כל מה שאני מצמצם זה על חשבוני ועל חשבון הארוחת צהרים שלי, אבל לצורך צדקה? - לכו ותקחו את הסכום העצום הזה שאמרתי לכם.

ביון ששמעו כך, הלכו אל אשתו. אמרה לון, מה אמר לכון גדיל או מחוק, שאלה אותם אשתו, בסדר, הוא אמר שאתן לכם קופה מלאה דינרים. אבל יש שתי אפשרויות, אני יכולה לתת לכם קופה מלאה במטבעות זהב אבל קופה מחוקה וישרה, ואני יכולה לתת לכם קופה גדושה, עם ערימה של מטבעות זהב למעלה. איזה סל הוא ביקש שאתן לכם?! אמרו לה, **סתם אמר לך**. הוא לא פירש לנו על איזה קופה הוא מתכוון. אמרה לָהוּן **אנא יהיבנא לכון גדיל**, אני אתן לכם מידה גדושה, וממה נפשך, אי אמר גדיל הא כמילוי, אם באמת הוא יבוא אחרי זה ויאמר שלזה הוא התכוון, אז יתברר שבאמת עשיתי את רצונו, ואי לא, אם זו לא באמת היתה כוונתו ולא היה רצונו לתת במידה גדושה, **אנא מחשבנא גודלנא מן פרני**, אני אוריד את הסכום הזה מן הכתובה שלי.

כשהגיע אותו חכם אל הבית, **ביון ששמע בעלה כך כפל לה את כתובתה**. כשהוא שמע מה שעשתה אשתו הצדקת, הכפיל לה את הכתובה שלה. אחר בזמננו אולי היה מתז את ראשה... והיה גוער בה 'למה נתת כל כך הרבה'. אבל זה מפני שאין לאדם ערך למצות הצדקה. כאן אנחנו רואים איך היתה אותה צדקת ואיך הוא היה, ושניהם מלמדים את הדרך ואת הערך של רבותינו למצות הצדקה.

אנחנו צריכים להתחנך ולהתרגל בדרך הזו. ראשית, צריכים זהירות רבה בכל עניני הממונות, ובכל שאלה ובכל ספק אל לך להכריע מדעתך, וב"ה לא אלמן ישראל ובכל פינה וזוית ישנם תלמידי חכמים ובתי דינים, ואתה יכול לחקור ולדרוש בהם ולהתנהג כפי דעת התורה. ושנית, בכל עניני הממונות אם אדם יהיה וותרן ויתחנך לתת משלו לאחרים, הרבה ברכה תבוא עליו, בעולם הזה ובעולם הבא. וה' יהיה בעזרנו.

חידו"ת לפרשת משפטים

א. בענין כל אלמנה ויתום לא תענון

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים".

ובמכילתא דרבי ישמעאל שם: "כל אלמנה ויתום לא תענון, אין לי אלא אלמנה ויתום, שאר כל אדם מנין, תלמוד לומר לא תענון, דברי רבי ישמעאל, רבי עקיבא אומר אלמנה ויתום שדרכן לענות, בהן דבר הכתוב".

ושם במכילתא דרבי שמעון: "אלמנה ויתום אין לי אלא אלמנה ויתום מנין לרבות כל אדם תלמוד לומר כל [לא תענון] אם כן למה נאמר אלמנה ויתום, ממהר אני ליפרע על ידי אלמנה ויתום, יותר מכל אדם, שהאשה קובלת לבעלה, בן קובל לאביו, אבל אלו אין להן מי שיקבלו לו אלא לי בלבד".

ורש"י ז"ל פירש שם: "כל אלמנה ויתום לא תענון, הוא הדין לכל אדם, אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שהן תשושי כח ודבר מצוי לענותם".

וגדר "עינוי" שאסרה התורה, ביארו רבותינו הראשונים ז"ל, וזו לשון הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"י): "חייב אדם להזהר ביותמים ואלמנות מפני שנפשו שפלה למאד ורוחם נמוכה אף על פי שהן בעלי ממון, אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרים אנחנו עליהן שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, והיאך נוהגין עמהן, לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה ולא לבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו, וכל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממונן הרי זה עובר בלא תעשה וכל שכן המכה אותם או המקללן, ולא זו אף על פי שאין לוקין עליו הרי עונשו מפורש בתורה וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם שכל זמן שהם צועקים מחמס הם נענים שנאמר כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו".

והרב בעל החינוך ז"ל (מצוה ס"ה) כתב: "שלא לענות יתום ואלמנה, שנמנעו מהכבד במעשה או אפילו בדיבור על היותם והאלמנות, שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, אבל כל משאו ומתנו של אדם עמהם יהיה בנחת ובחסד ובחמלה, לפי שאלו הן תשושי כח שאין להם מי שיטעון טענותם בכל נפש, כמו שהיה עושה איש האלמנה אביהן של יתומים אם היה קיים, ועל כן הזהירנו תורתנו השלימה לקנות מדת חסד ורחמים בנפשינו ונהיה ישרים בכל מעשינו כאילו יש כנגדינו טוען בכח הטענה בהפכינו, ונחוס ונחמול עליהם ונראה זכותם בכל דבר יותר משהיינו עושים אם היה האב קיים וכו', והיאך נוהגין עמהם. שלא נדבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג אדם בהם אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופן בעבודה ולא ילבינם בדברים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. וכו', ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות. חייבין בני אדם לנהוג עמהם [אלמנה ויתום] דרך נחת וכבוד. ועובר עליה והכעיסן, או הקניטן, או רדה בהם, או איבד ממונם, וכל שכן אם הכה אותן, הרי זה עובר בלא תעשה" עכ"ל.

ונתעוררתי בס"ד דלפי מה שפירש רש"י ז"ל שמה שאמרה תורה אלמנה ויתום לא תענון היינו בדבר הכתוב בהוה אבל כל איש ישראל בכלל, אם כן איך מצאנו דינו ורגלנו בדבר, שלפי זה כל המצער לאדם מישראל כגון שהקניטו או אונה אותו בדברים אפילו שאינו "אלמנה ויתום", הוא בגדר האיסור ועובר בלאו "דלא תענון", וממילא נמצא בעונש הנורא האמור לעיל רח"ל, וחייב מיתה בידי שמים עיין בדברינו (בסימן הבא). [ועיין בחיבורי הדר יעקב ח"א (סימן כ"א דס"ב ע"ב) ודוק].

ולומר שהמצער והמאנה לאדם מישראל, הוא רק נמצא בגדר הלאו והאיסור ד"לא תענון", אבל אינו נמצא בעונש של "וחרה אפי" וגו' רח"ל, ועונש זה לא נאמר אלא רק על המאנה אלמנה ויתום ממש - צ"ע דזו מניין ומאן מפסי.

ורבותינו ז"ל במסכת בבא מציעא (נ"ח ב') כשאמרו שגדולה אונאת דברים מאונאת ממון שזה בגופו וזה בממונו וכו', היו צריכים להוסיף ולומר דזה המצער באונאת דברים עובר גם על לא תענון וחייב מיתה בידי שמים.

ודוחק לומר שרק באו להקביל לאו דאונאת דברים ללאו דאונאת ממון, אף שיש באונאת דברים וחומרים נוספים שאין באונאת ממון, ובהו לא עסקינן, כי רז"ל שם באו לדון בכללות איסור לאו דאונאת דברים, והיה להם להזכיר זאת שחייב מיתה בידי שמים.

ובהיותי בזה מצאתי לחד מתקיפי קמאי, תלמיד רבינו תם ז"ל, הוא רבינו אליעזר ממיץ ז"ל בספר יראים השלם (סימן קפ"ב ובדפוס ישן סימן נ"ד) שכה כתב: "אלמנה ויתום לא תענון, הזהיר הכתוב כל אלמנה ויתום לא תענון, פירוש לא יענה אותם לא באונאת דברים ולא בדברים רעים, ודבר זה אפילו בכל ישראל אסור, ולא הוצרך הכתוב להזהיר עליהן אלא לעבור עליהן בשני לאוין".

ולפי דרכו ז"ל לאו זה ד"כל אלמנה ויתום לא תענון", הוא לאו פרטי האמור רק בהם באלמנה ויתום דוקא, ולא על כל המצער אדם מישראל, ובזה אתי שפיר, שלא שמענו כזאת שהמצער והמאנה לאדם מישראל נמצא בעונש של וחרה אפי וגו' רח"ל, והמצער לאחד מישראל עובר רק על לאו דאונאת דברים ודוק.

ולענ"ד בעל יראים ז"ל הבין שיש בדבר מחלוקת במכילתא בין רבי ישמעאל לבין רבי עקיבא, דלרבי ישמעאל דיבר בכתוב בהווה וכל אדם בכלל, אבל רבי עקיבא תנא ופליג וסובר דרק באלמנה ויתום נאמר הלאו הזה ועונשו, ופסק בעל יראים ז"ל כרבי עקיבא לפי הכלל הנודע דרבי ישמעאל ורבי עקיבא הלכה כרבי עקיבא.

ובן נראה לי ברור דעת הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול (שם), ובעל החינוך (שם) דלאו זה "דלא תענון" נאמר רק באלמנה ויתום, אבל לא בכל אדם, עיין לשונם המובא לעיל, וחולקים על שיטת רש"י ז"ל הסובר דלאו זה נאמר בכל אדם מבני ישראל ולא דיבר הכתוב בהווה ודוק.

וזו לשון החסיד רבינו יונה ז"ל גירונדי בספר שערי תשובה (שער ג' אות כ"ד): "ומי שיציק ויצער אלמנה ויתום, בין בגזל, בין בעושה בין בהכלמה וכל מיני הצער, חייב מיתה בידי שמים. וכן הדיינים שיש בידם להציל גזול מיד עושה, ויתום לא ישפוטו, משפט מות להם, שנאמר כל

אלמנה ויתום לא תענון. אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו. וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים. פרוש: והיו נשיכם אלמנות כנגד עינוי האלמנה, ובניכם יתומים - כנגד עינוי היתום, מדה כנגד מדה, והמצער כל איש מישראל, אף על פי שלא נכתב בו העונשים האלה, עובר בלא תעשה, שנאמר ולא תונו איש את עמיתו, ואמרו רז"ל באונאת דברים הכתוב מדבר" עכ"ל.

הרי שרבינו יונה ז"ל הדגיש שהן האיסור והן העונש של לאו דלא תענון נאמר בדוקא על המענה "אלמנה ויתום", אבל לא המצער כל איש ישראל, שבו לא נאמר העונש הזה והמצער רק עובר בלאו דלא תונו דאונאת דברים ודוק.

ואף שרבינו יונה ז"ל כתב: "והמצער כל איש מישראל, אף על פי שלא נכתב בו העונשים האלה" וכו', נראה לי דלאו דוקא "העונשים", אלא הוא הדין שאינו "בלאו דלא תענון", וסובר רבינו יונה ז"ל כשיטת הרמב"ם החינוך והרא"ם ז"ל וחולק על רש"י ז"ל, והיינו נמי דסיים דעובר בלאו דלא תונו איש עמיתו כלומר רק בלאו זה ואינו עובר בלאו דאלמנה ויתום לא תענו ודוק. על כל פנים צריכים אנחנו לדעת לסברת רש"י ז"ל שלפי פשוטו שדיבר הכתוב בהווה, והכוונה שכל אחד ואחד מישראל יהיה מי שיהיה ואפילו אינו יתום ואלמנה בכלל לאו דלא תענון, אם כן מדוע לא שמענו שגם עליו יהיה עונש דחרה אפי וכו' כמצער יתום ואלמנה ממש.

ומצאתי לרבינו חיים ׳ן עטר ז"ל בספר אור החיים הקדוש שמות שם שכה כתב: "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אותו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי וגו', אם ענה תענה אותו, צריך לדעת למה הוצרך לומר תיבת "אותו", ולא הספיק באומרו אם תענה וגו', והדבר ידוע שחוזר אל הסמוך. ונראה על פי מה שאמרו במכילתא "לא תענון, אין לי אלא יתום ואלמנה, שאר כל אדם מנין, תלמוד לומר לא תענון", וכפי זה יש אזהרה גם לשאר כל אדם מלא תענון, לזה אמר הכתוב "אותו", פירוש אותו שמוזכר בפירוש, הוא שעונשו נשיהם אלמנות ובניהם יתומים, אבל המענה כל אדם אין עונשו כל כך" עכ"ל.

ולפי דרכו ז"ל אתיא שפיר שיטת רש"י ז"ל, דרחמנא כשכתב בתורה "אותו" מיעט להדיא המענה שאר בני אדם מישראל מעונש דחרה אפי אף שבאמת עובר המצער לאדם מישראל גם בלאו דלא תענון ודוק היטב.

ובהיותי בזה מצאתי לרבינו הכהן הגדול זצ"ל בפתיחה לספרו חפץ חיים (לאיון ט"ו) שאחר שהעתיק דברי הרמב"ם ובעל החינוך דלעיל, סיים וכה כתב: "ושיטת רש"י בפרשת משפטים [שכתב כל אלמנה ויתום לא תענון, הוא הדין לכל אדם, אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שהן תשושי כח ודבר מצוי לענותם], משמע דהוא הדין בכל אדם שהוא אומלל יש גם כן לאו זה" עכ"ל.

הרי שרבינו החפץ חיים ז"ל לימדנו חידוש נפלא, שמה שפירש וכתב רש"י ז"ל "הוא הדין לכל אדם" רצונו לומר כוותיהו דאלמנה ויתום, דהיינו דוקא אדם אומלל שבור ונדכה, שאם אכן מענה אדם אומלל, אזי עובר בלא תענון וגם נמצא בעונש דחרה אפי רח"ל, אבל באדם רגיל מישראל שאינו אומלל, מעולם לא נאמר עליו לאו דלא תענון ולא עליו נאמר "והוא הדין לכל אדם" והוא דבר נפלא.

ולפי זה מעיקרא לא קשיא מה שעוררנו שלא נשמע מעולם שהמצער והמאנה אדם מישראל יעבור בלא תענון ויהיה בעונש דחרה אפי, דאין הכי נמי מעולם לא חל לאו זה על המענה והמצער אדם רגיל, וכל האיסור רק באלמנה ויתום וכוותיהו שאר אומללים וכנ"ל.

וברור אצלי שמי שהביא את רבינו החפץ חיים ז"ל לפרש כן שיטת רש"י ז"ל, הוא תוקף שאלתנו דלעיל, שאם נבין הדברים כפשטן דהלאו דלא תענון נאמר על כל אדם מישראל ולא דיבר הכתוב אלא בהווה אם כן יוצא שהמצער והמאנה אדם מישראל עובר בשני לאוין וחייב מיתה בידי שמים, וזו לא שמענו, ולית ליה לרבינו החפץ חיים ז"ל סברת אור החיים ז"ל, ולפיכך העמיד ונקט בשיטת רש"י ז"ל שאין הכוונה כפשוטו לכל אדם מישראל אלא דוקא בדומה לאלמנה ויתום דהיינו אומלל.

ועם שאיני כדאי כלל עפר יעקב, בעניותי איני רואה הכרח לפרש דברי רש"י ז"ל כהבנת רבינו הגדול החפץ חיים ז"ל, כי יש לפרש דברים ככתבן וכפשטן דלאו דלא תענון בכל אחד מישראל נאמר, וכמו שהבין וכתב כן רבינו אור החיים ז"ל וכדאסברה איהו ניהלן היטב וכנ"ל ודוק. [ולרבינו החפץ חיים ז"ל צריך לדעת איך ניישב דקדוקו הנכון של רבינו אור החיים בתיבת "אותו" וכנ"ל. הערת בני שלום הי"ו, ועיין].

ועיין לרבינו משה ב"ר יעקב ז"ל מקוצי בחיבורו ספר מצוות גדול (לאוין ח) שכה כתב: "לא לענות יתום ואלמנה, מפני שנפשם שפלה עד מאד ורוחם נמוכה ואף על פי שהם בעלי עושר אפילו אלמנתו של מלך ויתומים של מלך מוזהרים אנו עליהם שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון.

ואף על פי שרש"י פירש שהוא הדין לכל אדם אלא שדבר הכתוב בהווה לפי שהן תשושי כח ודבר מצוי לענותם, מכל מקום אני אומר שתפש אלמנה ויתום מפני הברית הכרותה להם שכל זמן שהם צועקים על מעניהם הן נענין שנאמר על זה כי אם צעוק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, ונאמר אבי יתומים ודיין אלמנות" עכ"ל.

ודברי הסמ"ג ז"ל ככתבן צריכים ביאור מאי קאמר, ונראה לי דרצונו לומר שלפי רש"י יצא דאלמנה ויתום דאמר קרא לאו דוקא אלא הוא הדין כל אדם וקרא נקט אלמנה ויתום אחר שדיבר בהווה, והסמ"ג תנא ופליג ואמר שדוקא אלמנה ויתום אבל לא כל אדם, וכרמב"ם, ועיין, אחר כך ראיתי לרבינו הגאון חבי"ב ז"ל בספרו דינא דחיי על סמ"ג שם (שם דף ו) שהאריך לבאר דברי הסמ"ג ז"ל ועיין גם בביאור מהרש"ל שם, עיין שם.

ומצאתי לגאון המובהק רבי יהודה נג'אר ז"ל בספרו שבות יהודה בביאורו למכילתא (שם ד"ה כתב דק"א ע"ד) שגם הוא עמד בדברי הסמ"ג ומפרשו, ואחר דשקיל וטרי כה כתב: "לכן נראה לי שהסמ"ג מפרש דברי רבי עקיבא במכילתא שדרכן של אלמנה ויתום ליענות יותר מכל אדם בהם דיבר הכתוב להגזים בענשן שכל זמן שצועקין נענים יותר מכל אדם בעונש חמור כזה במדה כנגד מדה, אבל כל שאר אדם שלבם בריא עליהן ואין מקבלין כל כך עינוי אינן אלא בלא תעשה, והכי קאמר הסמ"ג אף על פי שרש"י פירש שתפס קרא אלמנה ויתום לפי שדבר מצוי לענותם ואם כן שאר כל אדם שוה להם בעונש וגבורא רבה [רש"י] אמר מילתא ולו שומעין, מכל מקום אני [הסמ"ג] אומר דעתי וכו'" עכ"ל.

ולאמור יוצא מדברי רבינו הסמ"ג ז"ל ומדברי הגאון שבות יהודה ז"ל שדיבר הכתוב בהווה היינו כל אדם, ולא כדפירש רבינו החפץ חיים זצ"ל דהיינו אדם כוונתייהו דאלמנה ויתום דהיינו אומלל, ועיין. [נוזכרוננו שכבר הארכתי בענין זה בחידושי לפני רבות בשנים קרוב לכ"ה שנה, וכעת לא מצאתים, והי רצון שהשי"ת ברחמי יחזיר לנו כל אבדותינו לאלתר].

עוד מצאתי אצלי ציונים בענין בשיטת בעל יראים דעיל - עיין במפרשי ספר יראים בספר ווי העמודים (דמ"ט ע"ג), ובספר שם חדש ח"א (ד"ל ע"ב), ובספר עמודי הארזים ח"ג (דף קס"א), ובספר סביב ליראיו (דל"ז ע"א), ובספר אהבה ויראה (דע"ה ע"א), ויש לשאת ולתת בדבריהם ז"ל ובכל אשר כתב בהגהות תועפות ראם שם ובנסמן שם ואכמ"ל.

ובספר תוספות השלם על התורה שמות שם (אות ה' דרצ"א ע"א) כתוב: "לא תענון ריבה הכתוב נו"ן, לומר אפילו שאר אדם" וצ"ב.

* * *

הגאון רבי אברהם פאלאג'י ז"ל בספר צוואה מחיים (אות מ"ג) כה מעיד ומספר על אביו גאון עוזינו רבינו חיים פאלאג'י ז"ל: "סבלנות - לא קץ ממי שמכביד עליו ומרבה בדברים ואפילו בשעת אכילה. ופעם אחת הלך הוא בעצמו עם השמש לבית של זקנה אחת, בגלל שבני ביתו אמרו לה לכי ושובי, כי אנחנו אוכלים. וכשגמר מלאכול הלך אצלה לפייסה, אף שהיתה במקום רחוק, ואני נבהלתי מראות זאת, והראה לי לשון המכילתא פרשת משפטים (פ"ח עה"פ אם ענה תענה) כי תסמר שערות בשרו של אדם הקורא זה" עכת"ד.

והנני מעתיק לשון המכילתא שם על הפסוק אם ענה תענה וגו' וחרה אפי וגו': "וכבר היו רבי ישמעאל ורבן שמעון יוצאין ליהרג. אמר לו רבן שמעון לרבי ישמעאל, רבי לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג. אמר לו רבי ישמעאל לרבן שמעון מימך בא אדם אצלך לדין, או לשאלה ועכתו עד שתהא שותה כוסך, ונוטל סנדלך, או עוטף טליתך, אמרה תורה אם ענה תענה אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט. אמר לו ניהמתני רבי" ע"ש. וכן הוא במסכת שמחות (פרק ח'), ובאבות דרבי נתן (ג"א פל"ח, ונ"ב פמ"ה דף ע"ה), ובתנא דברי אליהו (פרק ל') ע"ש.

ובספר משלי (ו' ג'): "עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת בכף רעך לך התרפס ורהב רעך", ובביאור הגר"א שם כה כתוב: "לך והתרפס הוא נגד הדיינים, כלומר ואיך תעשה להנצל מידו התרפס התר פס ידך, ועוד התרפס כלומר שתהיה כאסקופה הנדרסת, שלא תעכב שום דין, ויהיו דורסין אליך בני אדם הצריכין לדין כמו שאמרו (שבת י"א) רבי אמי ורבי אסי הוי יתבי וגרסי וכל שעתא כו', וכמו שאמרו על מעשה דרבן שמעון בן גמליאל". [וכנ"ל במכילתא].

ולכאורה הדבר מתמיה וטעון ביאור חדא, האם על דבר דק וקל כזה כמו שהיה מסיים לשתות כוסו חייב מיתה משונה, ועיין בבה קמא (ג' סע"א) וסביביו נשערה מאוד מכאן שהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה ועיין רש"י שם.

ותו מדוע ולמה רבותינו עמודי ההוראה הרי"ף הרמב"ם והרא"ש ואחריהם מן ז"ל לא הביאו להלכה דבר זה.

ו**חוכך** אני שאולי כל דרשה ואזהרה נוראה זו היא רק לסוברים דכל אלמנה ויתום לא תענון אינו בדוקא יתום ואלמנה, אלא דיבר הכתוב בהוה וכל אדם בכלל, ולכן דקדק ואמר לו "מימך בא אדם אצלך לדין", ולא אמר יתום ואלמנה, ולפי זה אנן דקיימא לן דווקא גבי יתום ואלמנה נאמר לאו זה וכמו שפסק הרמב"ם ז"ל ועיין לעיל בדברינו, לית לן בה.

ו**עוד** יש לעיין בה דלפי זה אכן גבי יתום ואלמנה יש להזהר בה מאוד מאוד שהרי בהם לכולי עלמא יש לאו דכל אלמנה ויתום לא תענון, ובאמת בנוסח המובא במדרש תנא דבי אליהו שם אמרו כלום באו "יתום ואלמנה" לפניך ע"ש.

ול**שאלה** ראשונה האם על דבר קל כזה יתחייבו מיתה משונה, הנה מצאתי לרבינו הקדוש רבי חיים ג' עטר ז"ל בספרו אור החיים ויקרא (ט"ז א') שעמד בכיוצא בזה וזו לשונו: "כבר הודעתוך שהגם שיחפוץ ה' המותה לחסידיו, לסיבה נעלמת ליודע תעלומות נפלאים ורמות, צריך שיהיה לצדיק כל שהו מהדברים אשר לא טוב עשות, כדי שדרך שם ישלוט בהם הדין, צא ולמד ממה שמצא רבי עקיבא טעם להריגתו לצד ששמח לבו בדרשתו תוך ששים ריבוא, וכאמור בדבריהם, וקשה הלזה יתחייב אנוש מיתה משונה, אם כן פקע כלילא דורדי מכל עושי טוב ולומדיה. אלא דזה הוא דרך שממנו ישלוט בו הדין, ולעולם סיבת מיתתו יקר בעיני ה' המותה לעשרה הרוגי מלכות למגן וצינה לדורות בני ישראל" ודוק היטב. [ועיין באבות דרבי נתן שם, ובספר חסידים (סימן ה') ובחיבורי תורת יעקב (סימן ק"ע הערה י"ח) ודוק].

וב**גוף** הענין לדינא אם אכן חייב הרב לענות מיד לכל שואל, עיין בשו"ת מהרש"ם ז"ל ח"ב (סימן ר"י השני) בתשובתו לגאון האדר"ת ז"ל, וי"ל ע"ד, ולגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו רוח חיים חו"מ (סימן ה' אות ח'), ובספרו תוכחת חיים (פרשת משפטים), ובספרו לוח ארז על תנא דבי אליהו (פרק ל' דל"ע ע"ב), ובספר ברכת אהרן על מסכת ברכות (מאמר י"ד), ובספר פסקי תשובה (סימן ר"ס), ובספר האשל (מערכת ע' אות ג') ויתבאר במקומו בס"ד.

ב. בענין חיוב מיתה בידי שמים במענה אלמנה ויתום

מר חשון תשס"ה.

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, והיו נשיכם אלמנות, ובניכם יתומים".

ו**פירש** רש"י ז"ל: "כל אלמנה ויתום לא תענון, הוא הדין לכל אדם, אלא שדבר הכתוב בהוה, לפי שהן תשושי כח ודבר מצוי לענותם".

ו**ראיתי** חידוש לחסיד רבינו יונה ז"ל בספר שערי תשובה (ש"ג אות כ"ד) שכה כתב: "ומי שיציק ויצער אלמנה ויתום, בין בגזל, בין בעושק, בין בהכלמה, וכל מיני הצער חייב מיתה בידי שמים", וכמנהגו נמשך אחריו בספר ארחות צדיקים (שער האכזריות) ע"ש.

ו**מבואר** דהעובר על לאו דכל אלמנה ויתום לא תענון, דהיינו שציער לאלמנה ויתום חייב מיתה **בידי שמים** רח"ל כנ"ל, וגדר "מיתה בידי שמים" לימדנו רבינו יונה ז"ל שם (ש"ג אות

ק"ז): "ההפרש אשר בין מיתה [בידי שמים] וכרת, כי חיוב המיתה עליו ולא על זרעו, ועונש הכרת הוא זרעו נכרת, אולם אמרו רבותינו ז"ל כי על על ענין ועל צד ינשא חומר המיתה בידי שמים מן הכרת, כי מי שחייב מיתה בידי שמים עולה המות בחלוניו, ובעלי חיים מקנה קניינו מתים, פרתו רועה באפר והיא מתה, תרנגולו רועה באשפה והיא מתה, וידבק המות בו עד כלותו אותו", ומקור הדברים בפסיקתא דרב כהנא (פרשה כ"ד) ע"ש, ועיין למרן ז"ל בכסף משנה הלכות ביאת מקדש (פ"ד ה"ד) ודוק.

עוד כתב רבינו יונה ז"ל (שם אות קכ"ג): "וענין הכרת קיצור השנים, ויש בענין קיצור השנים הפרש בין מיתה לכרת, כי הכרת מות האדם קודם חמישים שנים, והמיתה קודם ששים", ועיין בהגהות אור חדש שם. [ומה שיש לעמוד בשיטת רבינו יונה ז"ל בענין גיל הכרת - נתבאר בחיבורי מנוחת שלום ח"ג (סימן י"ד) עיין שם וצרף לכאן].

ונתעוררתי להבין דמנין יצא לו לרבינו יונה ז"ל חידוש זה שהמצער אלמנה ויתום חייב מיתה בידי שמים, ואדרבה הנה רבותינו ז"ל במסכת סנהדרין (פ"ג א') מנו סדרה שלימה של אותם החייבים מיתה בידי שמים כמו האוכל טבל וזר שאכל תרומה וכו', וכן הוא בדברי הרמב"ם ז"ל הלכות סנהדרין (פ"ט ה"ג) ע"ש, ולא זכרו בתוכם את המענה אלמנה ויתום ע"ש.

ובמדומני הגם רבותינו הרמב"ם ז"ל ובעל החינוך ז"ל, אינם מודים לרבינו יונה ז"ל, שהרי הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"י) כה כתב: "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשן שפלה למאד ורוחם נמוכה וכו' וכל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממונן הרי זה עובר בלא תעשה וכל שכן המכה אותם או המקללן, ולא זו אף על פי שאין לוקין עליו, הרי עונשו מפורש בתורה וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם שכל זמן שהם צועקים מחמס הם נענים שנאמר כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו".

ובן הרב בעל החינוך ז"ל (מצוה ס"ה) כתב: "שלא לענות יתום ואלמנה, שנמנענו מהכביד במעשה או אפילו בדיבור על היתומים והאלמנות, שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, וכו', ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, השי"ת שהוא בוחן לבבות תובע צערן, והרי עונשו מפורש בתורה, שנאמר והרגתי אתכם בחרב, כלומר מדה כנגד מדה שתהיינה נשי המענים אלמנות ובניהם יתומים ולא ימצאו מרחם, שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו, ואם נקבה היא המענה תמות ואישה ישא אחרת שתענה בניה. ודרשו רז"ל והיה כי יצעק אלי בן קובל לאביו, אשה לבעלה, אלמנה ויתום אלי, ושמעתי כי חנון אני" עכ"ל.

הרי שרבותינו הרמב"ם ז"ל ובעל החינוך ז"ל גבי המענה אלמנה ויתום לא הזכירו כלל ענין מיתה בידי שמים שימות בקיצור ימים ושנים, ושיעלה המות בחלוניו וכו', כפי שיוצא לפי דברי רבינו יונה ז"ל וכמשנ"ת, ועיין.

והנה למה שעמדנו מדוע רבותינו בסנהדרין כשזכרו הרשימה של חייבי מיתה בידי שמים לא זכרו גם למענה אלמנה ויתום שחייב מיתה בידי שמים אליבא דרבינו יונה ז"ל, מצאתי בהשגות רבינו הגדול הרמב"ן לספר המצוות (סוף שורש ה' ד"נ ע"ג) שכן כתב: "עוד אני שואל

ולמה לא מנו באלו שבמיתה בסנהדרין (פ"ג א') כהן המניח עבודה ויוצא לפי מדרשם בספרא שדורשים כן בכל הכהנים שבכל הדורות. ויש לומר תנא ושייר, דהא שייר טובא, כהן לבית קדשי הקדשים שלא לעבודה, לוי שעבד עבודת כהנים, כהן שעבד עבודת לויים, וכן לויים עצמם מעבודה לחברתה, וכן שלשה המנויין במשנה שם (פ"ט א') הכובש נבואתו, והמוותר על דברי נביא, ונביא שעבר על דברי עצמו" עיין שם.

ולפי דרך זו דאכן רבותינו בסנהדרין שם לא שנו כל הציורים של חייבי מיתה בידי שמים, ותנו ושיירו טובא, כדתירין הרמב"ן ז"ל, אתו שפיר גם דברי רבינו יונה ז"ל כמובן דשיירו נמי למענה אלמנה ויתום ודוק.

עוד עלה בדעתי בס"ד לחלק, דשאני מה שזכרו רז"ל בההיא דסנהדרין שחייבים מיתה בידי שמים מההיא דהמענה יתום ואלמנה, דאכן המנויים בברייתא דסנהדרין הם חייבי מיתה בידי שמים שעליהן אמרו מה שאמרו בגדרי עונש מיתה בידי שמים שימות בקיצור שנים, והמות יעלה בחלוניו וכו' רח"ל, אבל המענה יתום ואלמנה גדר "מיתה בידי שמים" שלהם אחר הוא, והיינו ככתוב במקרא "וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, והיו נשיכם אלמנות, ובניכם יתומים", שמהשמים יעשו ויענישו שהבעלים יהרגו בחרב אבל לא נאמר כן לא קיצור שנים ולא שיעלה המות בחלוניו. **ונמקא** מינה לתשובה, שהאוכל טבל וזר שאכל תרומה תשובה ויום הכיפורים תולים לו ויסורין ממרקין, כמי שאכל חלב בשוגג וחייב כרת, מה שאין כן העובר על לאו דכל אלמנה ויתום לא תענון, עם שיש שם עונש חמור, מכל מקום גדרי תשובתו כעובר על לאו גרידא, שתשובה תולה ויום הכיפורים מכפר, שלא זו איך בו עונש החייב מיתה בידי שמים כדבעלמא ודוק. [וכל זה למאן דאמר שהעובר על עון מיתה בידי שמים כעובר על כרת ונתבאר בס"ד באריכות בחיבורי על מצות תשובה כת"י].

ותל"ת שמחתי מאוד למצוא שכבר רבינו הרמב"ן ז"ל בביאורו לתורה שמות שם עמד בזה, וכך תירץ: "וחרה אפי בכם והרגתי אתכם בחרב], והיו נשיכם אלמנות, בעונש האלמנה וצעקתה, ובניכם יתומים, בצעקת היתום. והעונש הזה לא מנו אותו רבותינו בכלל חייבי מיתה בידי שמים בברייתא דואלו הן שבמיתה השנויה בסנהדרין (פ"ג א'), והטעם, שאין זה מיתה כמיתת בני אדם בידי שמים שנאמר בהם ומתו בו כי יחלוהו (ויקרא כ"ב ט'), וכן ולא תמותו (במדבר י"ח ל"ב), אבל ענש בכאן שיהרג אותם בחרב אויב, או במלחמה ירד ונספה בלא הודע, והיו נשיהם אלמנות לעולם ובניהם יתומים לעולם". והיינו כדכתיבנא בס"ד.

ולפי זה בטלה מחלוקת ואין כאן שיטות חלוקות ורבותינו רבינו יונה והרמב"ם ובעל החינוך זכר צדיקים לברכה, כולהו סבירא להו כחדא ודבר אחד אמרו ודוק.

שוב התבוננתי ורואה אני בס"ד שיש לעיין בתירוץ הנ"ל, כי עוד ראיתי לרבינו יונה ז"ל בספרו שערי תשובה (ש"ג אות ק"ז) בענין "המדרגה השישית מיתה בידי שמים" שהוא ז"ל מונה בחדא מחתא ובקבוצה אחת הן את האוכל טבל וזר שאכל תרומה (אות ק"ח), ובהמשך דבריו בשערי תשובה שם (אות ק"ט) מונה את המענה אלמנה ויתום, וזו לשונו הטהורה: "ויש בהם אשר בארו אותם רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים, ורובם יש ללמוד אותם מן הפסוק, כגון המענה אלמנה ויתום, שנאמר "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אותו וגו' וחרה אפי", עכ"ל.

הרי שרבינו יונה ז"ל אינו סובר כחילוק שהצענו [ולמעשה הם דברי רבינו הרמב"ן ז"ל בכיאוורו לתורה כנ"ל] דשאני גדר מיתה בידי שמים דלאו דאלמנה ויתום, מגדר מיתה בידי שמים דהאוכל טבל וחביריו השנויים במסכת סנהדרין, ורבינו יונה ז"ל את כולם כלל בשוה וקבעם ביחד במדרגה השישית וכן"ל, וצ"ב.

ועבשיו מצאתי לכהן הגדול מאחיו הגאון רבי מאיר שמחה זצ"ל בספרו המופלא משך חכמה שמות שם שכה כתב: "וחרה אפי והרגתי וגו', לא נמנה זה בהנך המחוייבים מיתה בידי שמים (סנהדרין פ"ג א'), משום דכתיב כי אם צעק יצעק וגו', דוקא כשצועק, אבל אם אינו צועק לא, אף לפי מה דדריש במכילתא (פסקא ק"פ) שמוע אשמע לשאינו צועק, מכל מקום אינו בהרגתי אתכם רק עונש בעלמא, ועיין בבא קמא (צ"ג א') דגם מהצועק נפרעין ממנו ע"ש, לכן לא נמנה במחוייבי מיתה בידי שמים.

והרמב"ן ז"ל כתב משום דכתיב שיהרגם בחרב מלחמה וכו', ועיין תוספתא סנהדרין (פ"י ה"ב) דרבי יהודה יליף דהמנשק במיתה בידי שמים דכתיב והכרתי וגו' ימות בחרב יהוא כו' ודוק". עד כאן דברות קדשו של הגאון משך חכמה ז"ל.

ומריש אמנא שעם דבריו ז"ל יתרוצו גם דברות החסיד רבינו יונה ז"ל מדוע לא זכרו בסנהדרין שם למענה יתום ואלמנה שחייב מיתה בידי שמים, דעונש זה אינו קבוע ומוחלט, ותלוי הוא, כי רק כאשר האלמנה והיתום צועקים נתחייב המענה במיתה בידי שמים, ושאינו מהנזכרים שם כאוכל טבל שלעולם חייב מיתה בידי שמים ואין צד שלא יתחייב.

אבל אחר כך ראיתי שרבינו יונה ז"ל אינו סובר כן, ולדידיה בין אם האלמנה והיתום צעקו בין לא צעקו, המענה מתחייב מיתה, ולא כדכתב הגאון משך חכמה ז"ל שאם לא צעקו רק עונש בעלמא חייב המענה אבל לא מיתה בידי שמים, שהרי רבינו יונה ז"ל בשערי תשובה שם (ש"ג אות ק"ט) כה כתב: "המענה אלמנה ויתום, שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אותו וגו' וחרה אפי, ואמרו רבותינו ז"ל אחד הצועק ואחד שאינו צועק, ורצונם לומר **כי נענש מענה יתום ואלמנה אחת דתו אם צעוק יצעק המתענה תחת ידו ואם החריש יחריש**, אבל ממהרים ליפרע ממנו כאשר יצעק היתום אל השי"ת", ומפורש שגם כשלא יצעקו היתום והאלמנה יענש המענה במיתה בידי שמים, ודוק היטב. [ועיין בספר תוספות השלם על התורה שמות שם (דצ"א ע"ב ואילך) בענין זה אם כשאינו צועק גם כן נענש בעונש דחרה אפי והרגתי וכו' ע"ש].

אבל לכאורה תירוצו השני של הגאון רבי מאיר שמחה זצ"ל שהטעם שלא מנו בסנהדרין את המענה אלמנה ויתום שחייב מיתה בידי שמים, כיון שגם האלמנה והיתום כשצועקים הם עצמם נענשים כדאמרו להדיא בבא קמא (צ"ג א') ועיין שם ברש"י ז"ל, ולא דמי לאוכל טבל לזר שאכל תרומה, תירוץ זה יתרץ את שיטת רבינו יונה ז"ל דוק ועיין. [וגם תירוץ הרמב"ן ז"ל בספר המצוות שלו דתנא ושייר יתרץ שיטת רבינו יונה ז"ל וכן"ל].

ובההיא שהביא המשך חכמה מבבא קמא שנפרעים גם מהצועק - יש לעיין בתוספות שם (ד"ה אחד), ובשיטתו המחודשת של הראב"ד ז"ל בחידושו שם, ומובא גם בשיטה מקובצת שם, ובדברי הרב המאירי ז"ל, ובתוספות השלם על התורה שמות שם, ויש להתיישב עוד בענין זה.

ואחתום דברינו בפרפראות לחכמה, שהנה תראה שהפסוק "כל אלמנה ויתום לא תענון", עולה בגימטריא "המענה אלמנה ויתום חייב במיתה" ודוק. [מצינו לשון חייב במיתה כההיא דבבא קמא (מ"ד ב') ועוד].

ג. בענין עונש עיניו אלמנה ויתום לרואה ומחריש

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים".

ובם"ד הנה דרך לימודי בספר שערי תשובה ראיתי חידוש גדול לענ"ד בדברי החסיד רבינו יונה ז"ל שכתב שם (ש"ג אות כ"ד): "ומי שיציק ויצער אלמנה ויתום, בין בגזל, בין בעושק, בין בהכלמה, וכל מיני הצער - חייב מיתה בידי שמים. **וכן הדיינים שיש בידם להציל גזול מיד עושק, ויתום לא ישפוטו, משפט מות להם**, שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו. וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים. פירוש: והיו נשיכם אלמנות - כנגד ענוי האלמנה. ובניכם יתומים כנגד ענוי היתום, מדה כנגד מדה", ואחריו נמשך והעתיק כמנהגו בספר ארחות צדיקים (שער האכזריות) ע"ש.

ומבואר שלא רק המענה אלמנה חייב מיתה בידי שמים רח"ל, אלא אף כל שיש בידו להציל עשוק מיד עושקו כגון הדיינים אף הם בכלל העונש וכנ"ל, וצ"ב דו מנין ומהכא נפקא. [וראיתי מה שציין בהגהות "אור חדש" על שערי תשובה - ובענייתי לא ירדתי לסוף דעתו הרמה, ולא הבנתי הדברים, עיין שם].

ולומר שגם זה נדרש מכל אלמנה לא תענון מריבויא דן' סופית וכמו שכתב רבינו טוביהו במדרש לקח טוב וכנ"ל, הדבר צריך ראייה, ובפרט שרבותינו כמכילתא המובאת בלקח טוב שם לא דרשו כן וצע"ע.

ומצאתי כזאת בדברי הרב החזקוני ז"ל שמות (כ"ב כ"א): "לא תענון, מצוה זו כתובה בלשון רבים מה שאין כן בכל הדיינים הכתובים בפרשה זו, לפי שכולם פושעים במ, אפילו אותם שאינם מקניטים שהרי רואים הם עלבונם ושותקים ואינן מוחיין, וכן הזכיר העונש בלשון רבים וחרה אפי והרגתי אתכם וגו'". [אמנם מה שכתב הרב החזקוני שאיסור לא תענון דאלמנה ויתום "מצוה זו כתובה בלשון רבים מה שאין כן בכל הדיינים הכתובים בפרשה זו", איני מבין והרי פסוק אחר זה כתוב "אם כסף תלוה את עמי, את העני עמך, לא תהיה לו כנושה, לא תשימון עליו נשך", ופירש הרב החזקוני ז"ל עצמו: "לא תשימון, בלשון רבים, שהלוה והמלוה והעורב והעדים עוברים על לאו לא תשימון". וצ"ב].

ועכשיו רואה אני שכבר הראב"ע ז"ל כתב זאת בפירושו הארוך לשמות (כ"ב כ'): "אחר שאמר לא תענון לשון רבים, אמר אם תענה (ר"ל לשון יחיד), כי כל רואה אדם שהוא מענה יתום ואלמנה ולא יעזרם - גם הוא יחשב מענה", וכן הוא בפירושו הראב"ע הקצר לספר שמות שם: "לא תענון בלשון רבים, כי משפט הרואים העיניו והחרישו כמשפט המענה על כן כתוב אם ענה

תענה והרגתי אתכם", ושם בפירוש הראב"ע הארוך ז"ל (פסוק כ"ב): "אם ענה, הנה העונש אם אחד יענה ואין עוזר העונש על כולם, על כן בא אחריו וחרה אפי והרגתי אתכם כולכם", וכן כתוב בספר תוספות השלם על התורה שם (דרצ"ב ע"ב אות ח') ע"ש.

ומתבאר שגם הראב"ע ז"ל כתב דאם אחד יענה אלמנה ויתום והשאר יחרישו ולא יעזרום אזי העונש על כולם, וזה כהרב החזקוני ז"ל, אלא שחלוקים הם במקור הדין, דלהרב החזקוני ז"ל נפקא מטעמא דכל הדינים האמורים בפרשה בלשון יחיד ורק איסור העינוי לאלמנה ויתום נאמר בלשון רבים, ללמדנו שבכלל העונש רח"ל גם האחרים שיש בכוחם לעמוד לימין האלמנה והיתום ואינם עושים כן, ואילו לראב"ע ז"ל נפקא מדשני קרא בדיבוריה, דפתח בלשון רבים "לא תענון" וסיים בלשון יחיד, ודוק היטב. [ועייין לקמיה בסמוך ביאור טעם מחלוקת הראב"ע והרב החזקוני ז"ל].

יהיה איך שיהיה אם כראב"ע ז"ל או כרב החזקוני ז"ל, מכל מקום מן המקראות התבאר ויוצא שעונש המענה אלמנה ויתום הוא לא רק על המענה ממש, אלא גם הרואה ויכול לעזור ומחריש ונמנע, ונתבארו היטב דברי רבינו יונה ז"ל שבודאי נמשך אחרי ביאור הראב"ע ז"ל ודוק היטב.

וזו לשון רבינו יעקב בעל הטורים שמות שם: "לא תענון, בנו"ן, לשון רבים, אם ענה תענה אותו, לשון יחיד, לומר שכל ישראל ערבים זה בזה, שאפילו אם ענה האחד כאילו עינו כולם", והגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק דבר שם כתב: "כתיב לא תענון, בלשון רבים, וכתב הראב"ע משום דכל הרואה אדם שהוא מענה יתום ואלמנה ולא יעזרם גם הוא יחשב מענה, והוא נכון. ומקרא מלא הוא בישעיה (ס"ד י"א) העל אלה תתאפק ה', תחשה ותעננו עד מאד, פירוש במה שתחשה תעננו".

ובספר החינוך (מציה ס"ה) כתב: "ונוהגת מצוה זו [דלא לענות יתום ואמנה] בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות, שחייבין בני אדם לנהוג עמהם דרך נחת וכבוד. והעובר עליה והכעיסן או הקניטן או רדה בהם או איבד ממונם, וכל שכן אם הכה אותן, הרי זה עובר בלא תעשה. ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, וכו' הרי עונשו מפורש בתורה, שנאמר והרגתי אתכם בחרב, כלומר מידה כנגד מידה, שתהיינה נשי המענים אלמנות ובניהם יתומים ולא ימצאו מרחם, שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו, **ואם המענה נקיבה - היא תמות, ואישה ישא אחרת שתענה בניה**", והוא חידוש ודוק היטב.

* * *

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו".

ובספר מנחה בלולה שם: "אלמנה ויתום אמר תענון בלשון רבים, ואחר כך בלשון יחיד, ואחר כך שב ללשון רבים והרגתי אתכם, וכן בפסוק "וכי תמכרו רבים ויחיד ורבים" ע"ש.

ובוונתו לספר ויקרא (כ"ה י"ד): "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו, במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך, במספר שני תבואת ימכר לך" ודוק.

ובתב בספר אור החיים הקדוש במדבר (ה' ו'): "ואשמה הנפש ההוא, שינה הכתוב לומר לשון יחיד, וכל מה שלפניו ומה שלאחריו לשון רבים, מלפניו אמר כי יעשו וגו', מלאחריו והתודו, ותמצא שאמרו בתלמוד כי כשירגישך הכתוב בכגון זה הוא הרגש גדול".

ולא ידעתי להיכן כיון, באומרו "תמצא שאמרו בתלמוד" וכו', ומפרשי ספר אור החיים בספר סגולת משה ונר למאור לא ציינו לשום מקום בתלמוד וצ"ב. ועיין בחיבורי יגדיל תורה ח"א (סימן י"א).

ועכשיו נראה לי ברור שכוונת רבינו אור החיים ז"ל למסכת קידושין (ל"ה ב'): "איבעית אימא קרא דאמר קרא לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך, מדשני קרא בדיבוריה דאם כן ניכתוב רחמנא פאת זקנכם מאי זקנך, זקנך ולא זקן אשתך", ועיין שם בתוספות רמב"ן וריטב"א. וכזאת תמצא שכתבו התוספות יומא (מ"ג א' ד"ה ונתן) ע"ש.

ולפי זה הם הן דברי רבינו אברהם ן' עזרא ז"ל בפירושו הארוך והקצר לספר שמות שכתב: "אחר שאמר לא **תענון** לשון רבים, אמר אם **תענה** (ר"ל לשון יחיד), כי כל רואה אדם שהוא מענה יתום ואלמנה ולא יעזרם - גם הוא יחשב מענה", וכן הוא בפירושו הראב"ע הקצר לספר שמות שם: "לא תענון בלשון רבים, כי משפט הרואים העינוי והחרישו כמשפט המענה על כן כתוב אם ענה תענה והרגתי אתכם", וכנ"ל.

ונראה ואפשר שהרב החזקוני ז"ל נייד מדרך זו והעדיף הטעם שכתב שכל הפרשה כולה נאמרה בלשון יחיד חוץ מכאן שאמר קרא בלשון רבים "לא תענון" כי אם מהא דשני קרא בדיבוריה דפתח בלשון רבים ועבר וסיים בלשון יחיד אינה ראייה גמורה, כי מצאתי לרבינו בחיי ז"ל בפירושו לתורה (דברים ד' ל"ד) שכך כתב: "דרך הכתוב שידבר בלשון רבים ויחזור מיד ללשון יחיד כמו, ובקצרכם קציר ארצכם לא תכלה (ויקרא י"ט ט'), וכן אשר עשה לכם במצרים לעיניך (דברים ד' ל"ד)" וכן כתב עוד שם (ט"ז ט'), ועיין לו גם בביאורו לויקרא (שם) ולדברים (ח' ט"ו, וי"א כ"ה), ועיין היטב בדברי הרב החזקוני שמות (א' י') שגם כן כתב כזאת ע"ש, ולכן נייד הרב החזקוני ז"ל מדרך הראב"ע ז"ל האמורה לעיל ובחר בדרכו שלו ודוק היטב.

ומצאתי לגאון חיד"א ז"ל בספרו נחל קדומים (פרשת נשא אות ד' דמ"ה ע"ד) שכתב: "פתח הכתוב איש או אשה, ואחר כך אמר כי יפליא לשון יחיד (ולא אמר כי יפליאו), והן אמת דאורחיה דקרא הכי, וכמו שכתבתי בברכי יוסף (ריש קונטרס אחרון לורה דעה) וכו', ועיין היטב בספר שערי תשובה (שער ג' אות רי"ז ואות רל"א) ע"ש.

ויש להתיישב היטב בדבריהם עם ההיא דקידושין דלעיל וצע"ע, ונתבאר בקונטרס כללי תורה דילן כת"י בס"ד, השי"ת יעזרני להוציאו לאורה בקרוב עם כל חידו"ת אשר חנני ברוב חמלתו וחנינותו כיר"א.

ד. בענין "כל" אלמנה ויתום לא תענון

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים".

ובמדרש פסיקתא זוטרתא הוא מדרש לקח טוב (שם) כתוב: "כל אלמנה ויתום לא תענון. רבה הכתוב נו"ן יתירה, אפילו שאר אדם דברי רבי ישמעאל, רבי עקיבא אומר כל אלמנה ויתום שדרכן להיענות במ דבר הכתוב. וזהו שאמרו רז"ל תחת ארי ולא תחת כנעני, תחת כנעני ולא תחת חבר, תחת חבר ולא תחת תלמיד חכם, תחת תלמיד חכם, ולא תחת יתום ואלמנה, מפני שדמעתן מצויה".

הגאון המובהק מהרז"ו בוסקוויץ ז"ל בספרו המצויין סדר משנה הלכות דעות על הרמב"ם שם כה כתב: "אין לי אלא אלמנה ויתום מנין שאר כל אדם תלמוד לומר לא תענון, ופירש בזית רענן שם דנפקא מדכתיב לא תענון באות ן' בסוף התיבה, שהיה די לו לכתוב בסוף תיבה לא תענו באות ן' לחוד שמע מינה ן' אתא לרבות אפילו כל אדם. ואני שמעתי בשם מהר"ל מפראג בספר גור אריה שהראיה מדכתב הפרט ברישא דהיינו אלמנה יתום תחילה ואחר כך הכלל לא תענון ולא כתיב איפכא הכלל ברישא לא תענון ואחר כך הפרט כל אלמנה ויתום וכו'".

ולא זכתי להבין דברי קדשו ז"ל, כי זו לשון המגן אברהם בספר זית רענן (שם דכ"ו ע"א): "תלמוד לומר לא תענון, פירוש שהיה לו לומר לא תענון אלמנה ויתום, ומדכתב לא תענון לבסוף, משמע דלא תענו כל אדם", עכ"ל. הרי שלא פירש בגלל ן' בסוף תיבה וכדרשת הלקח טוב אלא פירש כנ"ל. וצ"ע.

זו לשונו הטהורה של הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"י): "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשן שפלה למאד ורוחם נמוכה אף על פי שהן בעלי ממון, אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרים אנחנו עליהן שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון."

והיאך נוהגין עמהן לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה, ולכם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו.

וכל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממונן, הרי זה עובר בלא תעשה, וכל שכן המכה אותם או המקללן, ולא זו אף על פי שאין לוקין עליו - הרי עונשו מפורש בתורה וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם שכל זמן שהם צועקים מחמס הם נענים, שנאמר כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו.

במה דברים אמורים בזמן שעינה אותן לצורך עצמו, אבל עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות, או להוליכן בדרך ישרה הרי זה מותר, ואף על פי כן לא ינהוג בהן מנהג כל אדם אלא יעשה להם הפרש, וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד. שנאמר כי ה' יריב ריבם, אחד יתום מאב אחד יתום מאם.

ועד אימתי נקראים "יתומים" לענין זה עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להסמך עליו ולאמנן ולהטפל בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים".

והנה לפני רבות בשנים כתבתי בס"ד לבאר מאי "כל" דאמר רחמנא כל אלמנה דמה בא לרבות, והארכתי בזה, ולפי שעה איני מוצא הקונטרס שכתבתי בזה, השי"ת ברחמי ורוב חסדיו יחזיר לנו כל אבדותינו לאלתר כיר"א.

ומצאתי כעת לגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק דבר שם שהרגיש בזה וכתב: "כל אלמנה ויתום לא תענון. לשון "כל" בא ללמד אפילו הני דצריכין מוסר והדרכה ורשאיין בכך כמו שכתב הרמב"ם הלכות דעות (פ"ו ה"י), מכל מקום חובה להזהר בהם שלא יענון יותר מן ההכרח הברור, ובספר דברים (כ"ד י"ז, וכ"ז י"ט) מבואר יותר אזהרה זו" עכ"ל.

ומה שעתה זוכרני ממה שכתבתי אני בזמנו בענין זה, הוא, שהבאתי דברי התלמוד בסנהדרין (כ"ב ב'): "תנא אין איש מת אלא לאשתו ואין אשה מתה אלא לבעלה אין איש מת אלא לאשתו וימת אלימלך איש נעמי".

ומתבאר שאין בעל אלא לאשתו דעיקר הכאב הצער הנורא ושברון הלב כשנפטר הבעל - אינו אלא לאשתו דוקא, ולא לשאר הקרובים והסובבים אותו, דאשה פלגא דגופא דבעל וכדאסברה ניהלן מהר"ל מפראג ז"ל בספרו חידושי אגדות לסנהדרין שם, וכשם שאומרים אשתו כגופו, אומרים גם גופו כאשתו ובעל כאשתו וכדכתב באור החיים ויקרא (כ' ט'), ועיין לגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל בספרו בית האוצר (מערכת א' כלל ר"ז) ובחיבורי מנוחת שלום ח"ט (סימן כ"ט) ע"ש.

ולפי זה רציתי לומר ד"כל" אלמנה בא לרבות אפילו "אלמנה שנשאת" פעם נוספת, עם כל זה עדיין קיים הכאב בלב ולעולם אינו פג דאין בעל מת אלא לאשתו, וכעובדא דהרבנית אלמנת הגאון טיב גיטין ז"ל שאחר פטירתו נשאת לרבינו הגדול הגאון בעל חתם סופר ז"ל (כזיג שלישי שלו), ועדיין היתה מדליקה נר נשמה לבעלה הראשון ביום פטירתו וכו' וכו' וכנודע, ובא רחמנא להזהיר אף על זאת שעם שהאלמנה נשאת כל אלמנה וגו'.

וזכרני שהבאתי סעד לדבר מהכתוב בספר ממנהגי מהרי"ל בליקוטים: "מהרי"ל הוא מהר"י סג"ל כשהיה מדבר על אשתו עם אחרים היה אומר בלשון אשכנז: מיין הויז פרויא, כדאיתא בשבת (ק"ח ב') אמר רבי יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי ולשורי שורי אלא לאשתי ביתי. פרש"י שהיתה עיקרו של בית, וכשהיה קורא אותה אמר בלשון אשכנז: הערט איר ניט, כדרך העולם שהזוגיין אין מזכירין שמותיהן כשקוראין זה את זה, או זו את זה. וכשהיה מדבר לעצמה היה מכבדה בדבריו כאילו מדבר אל רבים מפני שאלמנה נשאה עכ"ל.

ומתבאר דעם שכבר נשאת למהרי"ל ז"ל מכל מקום היה מכבדה מאוד, ויש לומר כנ"ל דאלמנה אף משנשאת עדיין שם אלמנה עלה ויש להזהר בכבודה טפי. ושם הארכתי בס"ד.

והאירנא שנת תשנ"ט לפ"ק בא לידי הספר הנחמד "מגד גבעות עולם" ושם (דצ"ד ע"א) מצאתי שכה כתב: "שאלתי את הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל אם יש איסור של עינוי אלמנה גם כשנתחתנה בזוג שני האם היא עדיין בכלל "אלמנה" לענין עינוי.

והשיבני: ראייה מהתלמוד אין לי בדין זה, אבל מעשה אני יודע, שכאשר נתאלמן הגאון רבי יצחק אלחנן מקובנא זצ"ל ודיברו לו שידוך מאשה אלמנה לזיווג שני, אמר אז שהוא חושש מאיסור של אלמנה לא תענון, ומשמע דהאיסור לא פקע עכ"ל.

ובמדרמה שיש לדקדק קצת מלשון הרמב"ם ז"ל שגבי יתום כה כתב: "ועד אימתי נקראים "יתומים" לענין זה עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להסמך עליו ולאמנן ולהטפל בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים" עכ"ל, אבל לגבי "אלמנה" לא הרמב"ם ז"ל לא כתב ונתן בה שיעור, ומשמע שכל שהתאלמנה תו לא פקע שם "אלמנה" ממנה ולעולם בגדר אלמנה היא ואף שתנשא, ועיין.

ומצאתי לגאון המובהק מדוקלא רבי דוד צבי זעהמאן זצוק"ל הי"ד בספרו המצויין מנחת סולת על ספר החינוך (מצוה ס"ה דמ"ט ע"ג) שכה כתב: "והנה בספר הלכות קטנות ח"ב (סימן פ"ה) לענין לאו דלא תחבול בגד אלמנה כתב שם נשתדכה לאחר, בטל ממנה לאו זה ע"ש, ואולי יש לומר כן גם לענין איסור זה דכל אלמנה לא תענון, דאין לבה נשבר יותר, ויש לעיין עכ"ל. ועיין ש"ך חו"מ (סימן צ"ז אות א') ותומים שם (אות ח') ודוק.

זה מה שבס"ד מצאתי לפי שעה בענין עמום וסתום זה, ומי שידוע בה עוד דברים, לא ימנע בר, ונא ואנא ילמדנו דעת ויאלפנו בינה, ומיניה ומיני הקטן תסתיים ותרווח שממעטא ויתקלס עילאה אמן.

* * *

עוד דע כי הרמב"ם ז"ל שם כתב: "אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרים אנחנו עליהן שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון".

וכבר נלאו חכמי לב נ"ע לדעת מקור דברי הרמב"ם ז"ל במשנת חז"ל, וראיתי בספר המצויין עבודת המלך על הרמב"ם שם שכה כתב: "אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרים אנחנו עליהן שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, מהרש"ל ז"ל בביאורו לסמ"ג כתב דהריבוי הוא מתיבת "כל", אבל באמת גבי לאו דחבלת בגד אלמנה דמרבין אלמנה עשירה ושם לא כתוב "כל" אלמנה [וכמ"ש בספר סדר למשנה ע"ש], וכבר האריכו האחרונים למצוא מקור דברי רבינו אלה. והיה נראה שהוא מהא דדרשינן בספרי (פרשת ראה י"ד פכ"ט) והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך יכול בין חסירים בין שאינם חסירים ואל תתמה שהרי הוא אומר לא תחבול בגד אלמנה בין עניה בין עשירה תלמוד לומר לעני ולגר מה עני חסר אף כולם חסירים, הרי להדיא דאי לאו מיעוטא הוי מרבין גם אלמנה עשירה למצות עשה.

ומה שכתב הרמב"ם אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו, הוא על פי מה שאמרו בספרי גבי לא תחבול בגד אלמנה אפילו מרתא בת ביתוס. אולם עכשיו זיכני השי"ת ומצאתי במכילתא דרשב"י שהוציא לאור הרה"ג רד"צ הופמן ז"ל שכתוב "כל אלמנה אפילו אלמנתו של מלך" ודברי רבינו מבוארים (בספרי) [במכילתא] עכ"ל.

והנה מלבד מה שהביא להעיר על דברי מהרש"ל ז"ל שכתב ד"מכל" אלמנה נפקא דרשה זו דאפילו אלמנת מלך, וכנ"ל, עוד בה למאן דלא דריש כל לרבות (פסחים מ"ג ב') מאי איכא למימר, עיין תוספות מנחות (נ"ו ב') ונדה (ע"ג ב') ובספר ערוך לנר שם ובספר תוספת יום הכיפורים יומא (ע"ד א'), ובספר מלא הרועים ח"ב (ערך כל) ואכמ"ל.

עוד בה דמנין דדרשינן לה מ"כל" אלמנה, ואולי מלא תענון נפקא ד"ריבה בה הכתוב נ' יתירה לדרשה" וכתוב במדרש לקח טוב המובא לעיל בראש דברינו, ועיין.

ומה שסיים בספר עבודת המלך שהמקור במכילתא דרשב"י "כל אלמנה אפילו אלמנתו של מלך", הנה זה נכון שכן הוא במכילתא דרשב"י הוצאת הרה"ג הנ"ל, אבל כבר נודע שהוא ז"ל השתמש בבנין מכילתא דרשב"י שלו, ב"מדרש הגדול", ואותם לשונות וציטטות שהוא שיער שבאו שם למדרש הגדול ממכילתא דרשב"י הוא לקח ושיבץ במכילתא דרשב"י מהדורותו, אבל כאן נהפוך הוא שבעל מדרש הגדול הוא רבינו דוד העדני ז"ל העתיק מדברי הרמב"ם ז"ל כמנהגו, והראיה הברורה שבמכילתא דרשב"י הנדפסת בזמנינו מכתב יד ליתא להאי דרשה "כל אלמנה אפילו אלמנתו של מלך", והיינו כנ"ל שכאן בעל מדרש הגדול לקח מדברי הרמב"ם וקבע הדברים במדרשו וז"ב, וכן כתבו בהערות למדרש הגדול שם (דף תקכ"א), ועיין בסוף ספר קרית מלך על הרמב"ם (דרפ"ח ע"א ד"ה הציונים) ודוק היטב.

ה. בענין כל "אלמנה" ויתום לא תענון

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים".

ונתעוררתי בס"ד לחקור בגדר "אלמנה" מהו, דנראה דלא שנה אלמנה מן האירוסין ולא שנה אלמנה מן הנישואין דמוזהר שלא לענותן, ואף שלפי שעה לא ראינו שנתבאר דבר זה בפוסקים היינו מחמת פשיטות הדבר.

אבל יש לי לדעת בפילגש למאן דאמר פילגשים שלא בכתובה ולא בקידושין עיין רמב"ן בראשית (כ"ה ו') וגור אריה שם, ובשו"ת רדב"ז (סימן אלף תרצ"ו) כתב שכן דעת רוב הפוסקים, ונכפלו הדברים בשו"ת רדב"ז ח"ז (סימן ל"ג) ע"ש, אם בכהאי גוונא כשהוא, הבעל, מת, אם פילגשו גם כן נקראת "אלמנתו" לגדר כל אלמנה לא תענון אחר שאפילו לא נתקדשה לו, או כיון שחיו כדרך איש ואשתו מיקרי "אלמנה" לענין זה, ועיין בספר אוצר הפוסקים (סימן א' ס"ק ס"ג אות ד') דאף בלוקח פילגש על אשתו יש בזה משום חרם דרבינו גרושום, ועוד עיין שם (סימן כ"ו ס"א ד"ה ובשיטת ד"ד ע"ב), ועיין.

עוד יש לחקור אם הווי נישואי עבירה, כגון כהן שנשא גרושה, או ישראל שנשא ממזרת, דיש לומר דכל דהווי נישואין נגד התורה, בכהאי גוונא לא אמרה תורה שיש להזהר שלא לענותה דהוי בגדר "חוטא נשכר" שבידים עברה על רצון התורה ועכשיו תזכה לטובת התורה, או דילמא לא שנה וגם בה נוהג איסור כל אלמנה לא תענון, והכי מסתברא.

ובן יש לחקור בנישואין דרבנן, כגון פקח שנשא חרשת או חרש שנשא פקחת (יבמות ק"ב א'), או קטנה שהשיאוה אמה ואחיה (נדה מ"ו ב'), ועוד ציורים כהאי גוונא עיין בית שמואל אה"ע (סימן כ"ח) ע"ש, אם גם באופנים אלו נקראת "אלמנה" שלא לצערה, והכי מסתברא.

ובל הציורים הנ"ל לא ראינו כעת שדברו בזה רבותינו המפרשים עיני העדה ז"ל, והיודע בה דברים נא ואנא יאיר עיני, וישא ברכה מאת ה'.

ו. בענין כל אלמנה "ויתום" לא תענון

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים".

וזו לשונו הטהורה של הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"י): "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשן שפלה למאד ורוחם נמוכה אף על פי שהן בעלי ממון, אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מזההרים אנחנו עליהן שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון וכו', אחד יתום מאב אחד יתום מאם, ועד אימתי נקראים "יתומים" לענין זה עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להסמך עליו ולאמנן ולהטפל בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים".

ורבינו יוסף גאון ז"ל בספרו צפנת פענח על הרמב"ם שם כתב לחשוף מקור דברי הרמב"ם ז"ל "אחד יתום מאב ואחד יתום מאם" דמנא ליה הא, וכה כתב: "עיינן בבא מציעא (ע"א) דאמרו שם דבני מר עוקבא היו יתומים בימי שמואל, ועיינן תוספות נזיר (נ"ג א') דמר עוקבא היה בימי רבא, ולפי זה בעל כרחין יתומים מן האם היו, והיינו ההיא דסנהדרין (כ"ט א') דבני חמוה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו, והיינו משום דמתה אמם" עכת"ד, ודברי פי חכם חן.

אבל לפי מה שלימדנו הרב בעל יוחסין ז"ל (מאמר השני דקע"ה ע"ב דפוס לונדון) דתרי מר עוקבא היו, הראשון בימי שמואל, והשני בימי רב יוסף ורבא, ולכאורה הדברים מוכרחים ע"ש, אזדא לה ראיא גאונית זו, ובאמת ענין תרי מר עוקבא סובל אריכות גדולה ורבו הסתירות בזה, וכבר כתבנו במקומו בעזה"י.

ועוד יש לעיין אף לדרכו של הגאון צפנת פענח ז"ל דאין הכי נמי מצינו שגם יתום מאם מיקרי "יתום", אבל אינו מבואר שם דנכלל בגדר איסור של "כל אלמנה ויתום לא תענון", ואם תאמר דמסברא ילפינן לה - אם כן לא צריך מקור כלל, דזה ברור שיתום מאם מיקרי יתום שהרי אמו נפטרה עליו ואטו לא אומר עליה קדיש יתום דוק ועיינן.

אבל הרמב"ם ז"ל כדרכו וכמנהגו פסק וכתב כן על פי דברות רז"ל, והם נמצאים במכילתא דרשב"י (פרשת משפטים): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אחד יתום מאב ואחד יתום מאם", ומצאתי כעת בספר עבודת המלך וקרית מלך על הרמב"ם שציינו לשם, ועיינן בחיבורי גדולה תשובה ח"א (סימן ט') ודוק.

אלא שיש לעיין בהא אם אכן המקור שם, כי במכילתא דרשב"י הנדפסת בזמנינו מכתב יד ליתא לדרשה זו, ועיינן בדברינו בחיבורי הנכחי לעיל (ס"ס כ"א) ודוק היטב.

ו. בענין כל אלמנה ויתום לא "תענון"

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים".

ונתעוררתי להבין בס"ד טעמו של דבר שהתורה הוציאה לאו זה בלשון לא תענון, ולא כתבה לא תענו כבעלמא, ועיין מה שהבאתי בזה בס"ד בחיבורי הנכחי לעיל (סימן כ' וכ"א) עיין שם.

והנה הרב בעל החינוך ז"ל (מצוה ס"ה) כתב: "שלא לענות יתום ואלמנה, שנמנענו מהכביד במעשה או אפילו בדיבור על היתומים והאלמנות, שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, אבל כל משאו ומתנו של אדם עמהם יהיה בנחת ובחסד ובחמלה, לפי שאלו הן תשושי כח שאין להם מי שיטעון טענותם בכל נפש, כמו שהיה עושה איש האלמנה אביהן של יתומים אם היה קיים, ועל כן הזהירנו תורתנו השלימה לקנות מדת חסד ורחמים בנפשינו ונהיה ישרים בכל מעשינו כאילו יש כנגדינו טוען בכח הטענה בהפכינו, ונחוס ונחמול עליהם ונראה זכותם בכל דבר יותר משהיינו עושים אם היה האב קיים וכו', והיאך נוהגין עמהם. שלא נדבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג אדם בהם אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופן בעבודה ולא ילבינם בדברים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. וכו', ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות. חייבין בני אדם לנהוג עמהם [אלמנה ויתום] דרך נחת וכבוד. ועובר עליה והכעיסן, או הקניטן, או רדה בהם, או איבד ממונם, וכל שכן אם הכה אותן, הרי זה עובר בלא תעשה" עכ"ל. והם דברי הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"י) עיין שם.

ובס"ד אמינא אפתח אנא פתחא לנפשאי בביאור המקראות, ונקדים את אשר קבלנו מרבותינו ע"ה, שכל שבאה אותן אשר באה בסוף תיבה היא באה לרמוז להקטנת הדבר והמעטתו, וכמו שכתב הרד"ק ז"ל מלכים ב' (י"ח ד' ד"ה ויקרא): "ויקרא לו נחשתן, תוספת הנו"ן להקטינו כמה דכתיב האמינון, אישון, שבתון", וכן הוא ברד"ק תהלים (י"ז ח'), וירמיה (כ"ב כ"ט), ובספר השרשים שלו (ערך אישון, וערך נחשתן), וכבר כתב כן אביו רבינו יוסף קמחי ז"ל והביא דבריו רבי וידאל צרפתי ז"ל בספרו צוף דבש על מגילת אסתר (דל"א סע"ד), וכן כתב רבינו בחי ז"ל דברים (ל"ב י'), ועיין במצודת ציון לשמואל ב' (י"ג כ'), ולתהלים (י"ז ח'), ולמשלי (ד' ב'), ומצודת דוד מלכים ב' (י"ח ד'), ומה שכתב בזה הגאון המובהק משאלוניקי רבי יוסף דוד ז"ל בעל בית דוד בקונטרס "ענינים נפרדים" שבסוף ספרו צמח דוד ח"ב (אות פ"ח דט"ו ע"ב) ע"ש.

ובן כתבו בשו"ת חות יאיר (סימן א' השגה י"ג ד"ג ע"ד), והגאון חיד"א ז"ל בספרו רוח חיים (דרוש ט"ו דקפ"ח ע"א), והגאון רד"ל ז"ל בביאורו לפרקי רבי אליעזר (פנ"א אות ט'), ובהגהותיו למדרש דברים רבה (פ"ט אות ח'), ובמשך חכמה על התורה ספר דברים (ח' ג'), ובתורה תמימה שמות (פרק כ' אות ק"ב), ועיין בזה בספר הדרש והעיון ספר בראשית (מאמר כ'), וספר ויקרא (מאמר ש"כ), וספר פירוש יוסף ח"ב (דקכ"ה סע"ב), ובהגהות שעל ספר רביד הזהב שמות (דף ר"ג אות דש"מ) עיין שם.

והוא יסוד ידוע והגאון הנצי"ב ז"ל בביאורו היקר "העמק דבר" לתורה הרבה משתמש בו, וביאר בזה מקראות הרבה, עיין לו בהעמק דבר דברים (א' י"ז וי"ח, ה' ל', ד' י"ב, ח' א') ע"ש, ועוד לו בעמק דבר שמות (ל"א ט"ו), ויקרא (כ"ג ג' י"א ול"ב, וכ"ה ד'), ובספרו רנה של תורה לשיר השירים (א' ו' ד"ז ע"א), ועוד, ועיין מה שכתבתי בס"ד לבאר ולהסביר על פי כלל זה בחיבורי כנסת יעקב (קונטרס ב' דף מ' ובהערה שם), והארכתי בזה מאוד מאוד בחיבורי "כללי תורה", השי"ת ברוב רחמיו

יזכני להוציאו עם כל חידו"ת בקרוב אכ"ר. [ועיין מה שכתבנו לבאר על פי זה בחיבורי הדור יעקב ח"ב (סימן כ"ג) עיין שם].

והשתא דאתינן להכי יש לומר דהתורה באה ללמדנו בזה שהוציאה לאו זה בלשון לא תענון שכל עינוי אסור ביתום ובאלמנה אפילו עינוי קטן אסור, וכמו שכתב בעל החינוך "אפילו" בדיבור וכו' וכנ"ל ודוק היטב.

ובן יש לומר שאפילו כשצריך לחנך ליתום ואז גם להכותו מותר, מכל מקום לא יכה מכה רבה, וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל הלכות דעות (פ"ו ה"י): "אבל עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות, או להוליכן בדרך ישרה הרי זה מותר, ואף על פי כן לא ינהוג בהן מנהג כל אדם אלא יעשה להם הפרש, וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד".

ובזאת כתב בספר חסידים (סימן תקמ"ד): "המגדל יתומים ורואה בהם תרבות רעה, ואומר יתומים הם האיך אכה אותם, יצא שכרו בהפסידו, ומה שכתוב (איוב כ"ב ט) וזרועות יתומים ידוכא, וכתיב שם (ל"א כ"א) אם הניפותי על יתום ידי, זהו שמכה אותם על חנם, אבל ליסרם כאשר ייסר איש את בנו, מצוה להכותם, כדי שלא ילכו בדרך רעים, אבל לא לנקום כעסו עליהם", וכן כתב בספר ארחות צדיקים (שער הרחמים): "המגדל יתום, שנאמר עליו כל אלמנה ויתום לא תענון, מצוה להלקותו בכדי ליישרו לדרך ישרה. אף על פי כן צריך לנהל את היתום ברחמים יותר משאר כל אדם, אך לא יניחהו לילך בשרירות לבו" ע"ש.

ויש לומר דלהכי אפקיה קרא בלשון לא תענון, שבא ציין הקטנה, ללמדנו שעם שמצוה להכות ליתום להדריכו בדרך ישרה, מכל מקום עינוי קטן יעשה ולא יכה מכת נקימה, מכה רבה, וכנ"ל ודוק.

ותן דעתך שהרמב"ם ז"ל כתב שלהוליכן בדרך ישרה **מותר** להכותם, אבל בספר חסידים ובספר ארחות צדיקים כתבו **שמצוה** להכותם ודוק היטב.

ובתב בספר ארחות צדיקים (שער לשון הרע): "אם אדם מספר לשון הרע על היתומים ועל האלמנות, **אז עונשו עוד יותר**, כי בלאו הכי הם מצטערים, והוא מצער אותם יותר". ולא ידעתי מדוע רבינו הגדול ז"ל לא הזכיר זאת בספרו חפץ חיים עיין שם בפתיחה (לאוין ט"ו), ודוק היטב. [ונכתב בספר חסידים (סימן תקפ"ז): "אל יגדל אדם יתום רכיל, כי אין לו זכות", וצ"ב].

ח. בענין הקדמת אלמנה ליתום

שמות (כ"ב כ"א): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אם ענה תענה אתו כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים".

ונתעוררתי בס"ד מדוע קרא כאן הקדים אלמנה לפני היתום, ואני מצאתי בכ"ד מקומות בתנ"ך שהקדים קרא יתום לאלמנה, ולעומת זה רק בשמונה מקומות הקדים אלמנה ליתום, צא ובדוק.

ומענין הדבר שהרמב"ם ז"ל בספר המצוות (לאוין רנ"ו), וכן בספר החינוך (מצוה ס"ה) פותחים

ואומרים שנמנענו מלענות "יתום" ואלמנה, שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון, הרי שבלשונם הקדימו יתום לאלמנה ולא כסדר קרא, וטעמא בעי.

וכבר נודע שיש נפקא מינה גדולה במי שמקדים קרא, וזו לשון הרמב"ם בחיבורו הגדול הלכות סנהדרין (פכ"א ה"ו): היו לפני הדיינים בעלי דין הרבה מקדימין את דין היתום לדין האלמנה, שנאמר שפטו יתום ריבו אלמנה, ועיין בזה בסנהדרין (מ"ט ב') ור"ן שם, ושו"ת שאגת אריה (סימן כ"ט), וערכין (כ"א א') ומנחת חינוך (מצוה קס"ח אות א'), ושו"ת אחיעזר ח"ב (סימן מ"ט), ועיין רש"י מנחות (ט"ל א'), ותוספות ברכות (ט"ל ב') ופני יהושע שם, ותוספות נזיר (י"ח א') ועוד.

ואפילו דברי תורה שבעל פה היא המשנה מצינו כזאת, כדתנן במסכת שבת (קכ"ו ב'): "מפנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן ושל תבואה מפני האורחים ומפני בטול בית המדרש".

ובתלמוד שם (קכ"ז א'): "אמר רבי יוחנן גדולה הכנסת אורחין כהשכמת בית המדרש, דקתני מפני האורחין ומפני בטול בית המדרש. ורב דימי מנהרדעא אמר יותר מהשכמת בית המדרש דקתני מפני האורחין, והדר ומפני בטול בית המדרש", ופירש רש"י ז"ל: "דתנא דידן אקדמה ברישא" עכ"ל.

ומפורש שנחלקו אמוראי אם כל הנשנה ראשון חשוב מהנשנה לאחריו, שלרבי יוחנן שקולים הם, אבל לרב דימי ראשון ראשון חשוב, ועיין בארוכה בזה בספר משמר הלוי כריתות (סימן ל"א) ע"ש.

ועיין בהגהות מצפה איתן לסנהדרין (מ"ט ב'), ולגאון רבי חיים פאלאגי ז"ל בספרו נפש חיים (מערכת א' אות נ"א ואות ס"ד), ולגאון מהרש"ם ז"ל דעת תורה יו"ד (סימן ו' אות א') שהאריך, ועיין לו גם בספר דעת תורה אר"ח (סימן תע"ג ס"ה), ועיין בספר משנת יעקב חלק בעי חיי (ס"פ נצבים דף קי"ט), וספר ויגד משה (דף קס"ה), ועוד עיין בזה בחיבורי זרע חיים (סימן ו' אות ב'), ובחיבורי תורת יעקב (סימן נ"ד), ונתבאר במקומו בס"ד.

והשתא לפי זה דגבי עינוי הקדים קרא אלמנה ליתום יתכן דקא משמע לן דחמיר טפי עינוי דאלמנה מעינוי דיתום, ונפקא מינה לבטולי הא מקמי הא ולהדרש לעינוי אלמנה לפני עינוי דיתום וצע"ע.

תדפיס מספר שנות חיים כת"י - ענייני אריכות ימים

עד

ותרנות

הזה אין לו מנוחה, כי הכיליות גורמת כמה מריבות עם אשתו ובניו, ואין לו מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא", והובא בספר תוכחת חיים (פרשת ראה דף ר"י) ע"ש.

והנאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו תנופה חיים (משלי אות ל"ד) כתב: "אוי לו לאדם שאינו משגיח על אשתו שתאכל ותשבע ותותר, ולתת לה מעות כפי יכולתו כדי שלא תבוא לידי מידה זו, ובזה לא יהרס ביתו, ולא יבוא לידי עניות, **ולא ימות קודם זמנו**" עכ"ל.

ואלו דברי ספר החינוך (מצוה ת"פ): "מידת הכיליות מחיצה של ברזל בינו ובין הברכה, והנדיבות חלק מחלקי הברכה, ונמצא המתנהג בו שהוא בתוכה, ישמע חכם ויוסף לקח", ורבינו החפץ חיים ז"ל בספרו אהבת חסד ח"ב (פרק י) האריך ברוע מידת הכיליות והקלקולים הרבים והגדולים שבאים בסיבתה עש"ב, ועוד לו שם (פרק כ"ב, ובפתיחה נתיב א') ע"ש.

ובספר ילקוט אוהב ישראל (ערך קמצנות) אחר שהאריך בגנות מידה זו, וסיים: "על ידי הקמצנות עלול לעבור על כל התורה רח"ל, ואין מן הראוי לכללו בכלל ישראל" עכ"ל.

וראה נא ראה, שהאמורא הקדוש רב שהיה ותרן בממונו, כמפורש בירושלמי גיטין (פ"ד ה"ג), האריך ימים טובא טובא שיש אומרים שחי שלוש מאות שנה, וכמו שכתב רבינו בצלאל אשכנזי ז"ל בספר שיטה מקובצת מסכת כתובות (פ"א א' ד"ה והתניא):

ותרן זוכה לאריכות ימים, עיין בארוכה בחיבורי ויחי יעקב (סימן כ"ז), ומה שהוספנו בס"ד במהדורה בתרא שם כת"י, ועיין בספר זהר חדש (דל"ב סע"א וע"ג, ודל"ג ע"ג, ודל"ה סע"ב), ועיין לגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו נפש חיים (מערכת ו' אות ב), ועוד לו שם (מערכת ש' אות פ"ו) ע"ש.

וכתב רבי אליהו הכהן ז"ל מאזמיר בספרו מדרש האתמרי (דרוש י' לתשובה דנ"א ע"ב): "ענין הכיליות הוא דבר רע עד מאוד, ואין ראוי שיקרא רע כי אם הכיליות, **שהיא שורש לכל העוונות**, כמו שפירש רבינו יוסף קאנפנטון ז"ל".

ובספר ישעיה (ל"ב ז'): "וכלי כליו רעים" וגו', ופירש החיד"א ז"ל בספרו חומת אנה שם (דט"ו ע"ב): "ואפשר לפרש דהכוונה וכלי כליו רעים - לבושי נפשו כליו רעים קרועים וגרועים, כי לא עשה מצות משום דררא דממונא, ואם איזה פעם עשה מצוה לא מלבו עשה רק מפני הבושה, ולכן כלי נפשו רעים", וכן הוא בספרו כסא דוד (דרוש ז' דכ"ה ע"ב) ע"ש. [ומה שהביא החיד"א שם ושם שמועה משם רבי אליהו הכהן ז"ל - הנה אני מצאתי שהדברים כבר כתובים בספר שפתי כהן על התורה ויקרא (מ"ג י"ד) ע"ש].

והוסיף וכתב הגאון חיד"א ז"ל בספר כסא דוד (סוף דרוש י"ב דנ"ד ע"ב): "מידת הכיליות רעה מאוד והיא שורש פורה ראש ולענה, והיא סגולה לירש גיהנם, וגם בעולם

עוד כתב שם: "ממידת וותרנות בינו לבין חבריו, כתב הרמב"ם הלכות דעות (ספ"ה ה"ג): משאו ומתנו [של תלמיד חכם] באמת ובאמונה, אומר על לאו ועל הן הן, מדקדק על עצמו בחשבון, ונותן ומוותר לאחרים כשיקח מהם, ולא ידקדק עליהן, ונותן דמי המקח לאלתר, מחייב עצמו בדברי מקח וממכר במקום שלא חייבה אותו תורה, כדי שיעמד בדבורו, ולא ישנהו, ואם נתחייבו לו אחרים בדין, מאריך ומוחל להם, ומלוה וחונן, ולא ירד לתוך אמנות חברו וכו' עכ"ל, ומכל שכן שלא יכנס אדם לריב אשר לא לו, כמו שאמרו בשבועות (ל"א א') ואשר לא טוב עשה בתוך עמיו זה הבא בהרשאה.

וזו לשון אבא מורי זלה"ה בצואת יש נוחלין (ענין משא ומתן): "אשר תעשו זו לפני משורת הדין, אל תצאו לריב מהר עם בעלי חובות שלכם, שופטים ושוטרים תתנו לכם, פירוש לעצמכם, רוצה לומר שפטו עצמכם קודם שתבואו בדין, ואל תבואו במשפטים אפילו אתם זכאים, כי גנאי הוא לתלמיד חכם לבזות עצמו בפני דיינים, כי על שני בעלי הדינים אמרו רבותינו ז"ל (אבות פ"א מ"ח) יהיו בעיניכם כרשעים, ולא חלקו בין גברא לגברא, עכ"ל.

על כן מידה גרועה באדם, שהוא להוט אחר מידת הדין. אף אם נתחייב לו חברו בדין, ראוי לותר דבר מה, אם לא שהוא בלתי אפשר לעמוד בו, אז הדין יקוב את ההר, ואף גם זאת, לא במהירות כי אם במתון, ואז מתדבק האדם במידת הרחמים של מעלה. ונגד הגוים מצוה רבה לקדש השם בממון, להחזיר להם, כדי שיאמרו ברוך ה' אלהי ישראל" עכ"ל.

* * *

"ומצאתי בסדר עולם להרמב"ם שרב חי שלוש מאות שנה" עכ"ל, ויש אומרים שרב חי ארבע מאות שנה עיין בחיבורי אות יעקב שעל ספר יחי ראובן (מערכת ר' דף קי"א) ע"ש, ועיין בחיבורי הנכחי לקמן (ערך תפילין) ודוק. ונבחיבורי עדות ביעקב הארכתי בס"ד גבי מידת הותרנות של האמורא רב].

ואקבע כאן מדברות קדשו של רבינו השל"ה הקדוש ז"ל (שער האותיות ערך וותרנות): "מסכת מגילה (כ"ח א'), שאל רבי עקיבא את רבי נחוניא הגדול, במה הארכת ימים, אמר לו וכו' וותרן בממוני הייתי".

אין הכוונה לוותר ולבזבז, דהא אדרבה אמרו רבותינו ז"ל תלמיד חכם מדקדק אפילו בפחות משה פרוטה, אלא הענין, יהיה נדיב במקום שראוי לו להתנדב, וישקול דבר זה במאזנים של תורה, וילמד מיעקב אבינו שהיה ציקני שנאמר ויותר יעקב לבדו, ואמרו רבותינו ז"ל ששכח פכין קטנים, מלמד שהצדיקים חביב עליהם ממונם, והכל בשביל שאין פושטין ידיהם בגזל. ומצינו במקום אחר שהיה יעקב אבינו וותרן אין כמוהו, כמו שדרשו רבותינו ז"ל בקברי אשר כריתי לי מלמד שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה כרי, ואמר לעשו, טול כרי זה בשביל חלקך במערה, לכן ממנו ילמד האדם שלא יפזר לריק ושלא לצורך.

ובמקום מצוה, כגון בצדקה, ובשאר מצוות התלויות במעות, כגון לקנות רב וחבר וספרים, יהיה ותרן גדול. ואדרבה, כל מצוה שקונה אותה ביוקר הרי זה מעלה. ובספר הזהר הקדוש ח"ב (דקכ"ח ע"א) נתן סימן חנם בלא מצוה, כי הקליפה בהפקרא ניחא לה, על כן יבזבז בשביל מצוה".

וראיתי לרבי חיים אחי מהר"ל ז"ל בספר החיים (ספר גאולה וישועה ספ"ב) שכתב: "רמז לתלמיד חכם שאין פרנסתו מצויה שצריך לדקדק בפחות משה פרוטה ולקמץ". ועיין בספר נפש היפה (מערכת ו' אות ח') ע"ש.

ועוד מצאתי לגאון יעב"ץ ז"ל בספרו מגדל עז (בית מידות עליית ותרנות) שאחר שהביא דברי השל"ה הנ"ל "אמרו רז"ל תלמיד חכם מדקדק אפילו בפחות משה פרוטה", כתב עלה: "לא ידענא מנא ליה הא, ואם אמרו צדיקים ממונם חביב עליהם כו', זו לא שמענו, והיא מידת בן נח שנהרג על פחות משה פרוטה, אמנם ודאי יש לאדם לחוס גם על פחות משה פרוטה שלא ילך לאבוד, כמו שיש ללמוד מאותה שאמרו בפסחים (ח' א') שמא תאבד לו מחט ואתי לעיוני בתרה, מלשון חכמה שלהם ז"ל למדנו בהלכות דרך ארץ שאפילו מה שאינו שוה פרוטה יש לאדם להיות חס על שלו, אבל לדקדק בכך עם בני אדם אין זו מידת תלמידי חכמים" עכ"ל ודוק. [ויש לעיין אולי מחט אכן שוה פרוטה].

חולין (צ"א א'): "ויותר יעקב לבדו, אמר רבי אלעזר שנשתייר על פכים קטנים מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם, וכל כך למה לפי שאין פושטין ידיהן בגזל".

ופירש רש"י ז"ל: "דעל כלים החשובים ומקנה כבר העבירן את הנחל כדכתיב לעיל מיניה ויעבר את אשר לו והוא נשאר על פכים קטנים שלא הספיק וחשכה לו".

ומהרש"א ז"ל חולין שם כתב: "וכדרך שאמרו תלמידי חכמים מדקדקין על פחות משה פרוטה".

ובהגהות רש"ש ז"ל כתב: "מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם כו'. מהרש"א הביא כאן מאמר חז"ל תלמידי חכמים מדקדקין על פחות משה פרוטה, ושנהו עוד בבבא בתרא (טו ב' ד"ה איוב וותרן), ואנכי בעניותי לא מצאתיו בתלמוד ובמדרשים", וכן העיר הגאון רבי ישעיה ברלין ז"ל בהגהות אוצר בלום שעל ספר עין יעקב שם.

עה

זהב

ויכתבו עמו כאילו היה דיו, ואחרים שעושים אותו כמים יאות לשותותו, ואמרו שהוא מאריך החיים, ויקראו אותו אויר"ו פוטאבי"לי עכ"ל.

והביא דבריו הגאון רבי יצחק פאלאג'י ז"ל בספרו נפש היפה (מערכת ז' אות א' דס"ג ע"ב) וסיים: "ומה שכתב שאם עושין אותו כמים יאות לשותותו - הוא זר בעיני, וח"ו מלבד שלא יועיל לא יזיק, ושומר נפשו לא

כתב רבינו יצחק אברבנאל ז"ל בפירושו לספר מלכים א' (ו' ל"ו) בענין מלאכת הזהב בבנין בית המקדש על יד שלמה המלך: "היה אצלם שמה מלאכה מפוארה, והיא להתין הזהב ולעשותו נוזל, כמו שעושים את הסיד במים לטוח בו את הבתים, ולזה אמר הכתוב בזהב בספר דברי הימים א' (כ"ט ד') לטוח את הבתים, כי היה הצפוי הנזכר בכאן באותו האופן וכו', וגם היום יש אנשים יודעים לעשות הזהב נוזל,

מה שייך בזהב מן המותר בפוך והוא אינו אסור באכילה, ואולי להנ"ל יובן טפי משום דזהב לא מיקרי מן המותר בפוך אחר שבאכילתו יש צד סכנה, ועיין ירושלמי מסכת מגילה (פ"א ה"ט) למען תהיה תורת ה' בפוך ממה שאתה נותן בפוך, וזהב מסיבת הנזק שבאכילתו לא מיקרי ממה שאתה נותן בפוך עם שמהדין הוא אינו אסור באכילה, ועיין שו"ת מחזה אברהם או"ח (סימן ד'), ועוד הרבה יש לעיין בדבר, וכתבתי רק לעורר לב המעיין, ועוד כתבתי בזה בחידושי מז' אלול תשל"ג, השי"ת ברחמי המרובים יזכני להוציא לאור כל חידו"ת אמן.

יעשה שום סגולה כזאת, אם לא על פי חכמים בקיאים וחכמי הרופאים". [ומה שכתב "מלבד שלא יועיל לא יזיק, אינו מובן אצלי, ונראה שיש למחוק תיבת "לא" ורק לגרוס מלבד שלא יועיל יזיק, או לגרוס עוד יזיק, ועיין].

ודע דלהאמור שבאכילת זהב יש נזק ואפשר גם סכנה, חוכך אני שיש לדון ולעיין בההיא דמגילה (כ"ד ב') גבי ציפה התפילין בזהב דפסול, דפירשו רש"י ז"ל והר"ן ז"ל דבעינן מן המותר בפוך, כשבת (ק"ח א'), ע"ש, וכבר עמד בשו"ת נודע ביהודה או"ח (סימן א')

חידושי סוגיות

(פסחים פ"ד א', פ"ד ב')

א. בענין איסור שבירת עצם בקרבן פסח

תש"ס.

עליו את הבכור מפני שמום קבוע הוא, שיעורה בכדי שתחגור בה צפורן, וכן כל מום הנזכר בבהמת קדשים לפסלה בהקרבה בענין פגימה כגון נפגמה שפתו וכיוצא באלו, אף שבירת עצם בקרבן פסח יש מי שאומר שעובר עליה בפגימה של שיעור זה, ויש חולקים אלא אם כן בשבירה גמורה, ומגדולי המחברים [הרמב"ם] לא הביאוה "עכ"ל. [והרב המהדיר שם כתב דלא מצא מי הם היש חולקים שהזכיר המאירי ז"ל ע"ש, ואולי אל התרגום המיוחס כיון רבינו המאירי ז"ל כשכתב שיש חולקים וסוברים שצריך שבירה גמורה, ועיין לקמיה דברי הירושלמי ודוק].

והנה רבינו המאירי ז"ל עמד שהרמב"ם ז"ל השמיט הלכה זו שאמר ריש לקיש ששבירת עצם בפסח שיעורה בחגירת צפורן, ואכן כבר רבים ושלמים מרבותינו הוה בה ותהו מאי טעמא השמיטה רבינו עטרת תפארת הפוסקים הרמב"ם ז"ל, עיין לגאון יעב"ץ ז"ל בספרו שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א (סימן י"א), ובספרו לחם שמים פסחים (פ"ז מ"ט), ולגאון המקובל רבי שלמה הכהן ז"ל בספרו מזל שעה על הרמב"ם הלכות קרבן פסח (ר"פ י"ג), ובשורית הקרבן על הירושלמי דלקמיה, ובספר מנחת חינוך (מצוה ט"ז), ושם בספר מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות (מצוה ט"ז), והגהות הגאון רבי שלמה איגור והגאון רש"ש חולין שם, ובשו"ת דברי יציב יו"ד (סימן ד'), ושו"ת ציץ אליעזר ח"ב (סימן ח') ועוד.

שמות (י"ב מ"ו): "ועצם לא תשברו בו", ובתרגום אונקלוס תרגם: "וגרמא לא תתברון ביה", ועיין בתרגום המיוחס ליונתן שם שכה תרגם: "וגרמא לא תתברון ביה בדיל למיכול מה דבגויה". [ושמא ואולי יש להגיה קצה אות בתרגום המיוחס ליונתן, ובמקום מה, צריך לגרוס מח דבגויה, וצ"ע].

ומבואר בדברי התרגום המיוחס ליונתן ששבירת עצם האסורה היא בגוונא שמשברה כדי לאכול המוח שבעצם, והיינו כגון שמשבר העצם לשנים וכיוצא, שעל ידי כך יוכל לאכול המח שבעצם.

חולין (י"ז סע"ב): "אמר רב הונא בר רב קטינא, אמר רבי שמעון בן לקיש שלש פגימות הן, פגימת עצם בפסח, פגימת אוזן בבכור, פגימת מום בקדשים". [ויש לדעת מהיכא נפקא כן לריש לקיש].

ופירש רש"י ז"ל: "שלוש פגימות הן, לשיעור אחד: פגימת עצם בפסח, לעבור עליה בלאו דעצם לא תשברו בו: פגימת אוזן בבכור להיות בו מום לישחט עליו במדינה, דתנן נפגמה אזנו מן הסחוס והוא הדין לשאר מומין של פגימה הנזכרים שם וקמיייתא נקט".

ורבינו המאירי ז"ל חולין (שם דס"ו ע"ב) כתב: "כשם שפגימת הסכין שיעורה בכדי שתחגור בה צפורן, כך פגימת אבני המזבח שיעורה בכך, שכל אבן שנפגמה בכדי שתחגור בה צפורן פסולה למזבח ולכבש, וכו', ואף אוזן בכור שאמרו עליה שאם נפגמה שוחטין

שבירה ממש, לזאת השמיטה הרמב"ם ז"ל
עכ"ל.

ועיין בדברי הגאון מהר"ם שיק הנ"ל, ובשו"ת
בדברי יציב שם, שגם כן כתבו לפי דרכם
דאמוראי דירושלמי פליגי על מה שאמר
בחולין רב הונא בר קטינא בשם רבי שמעון בן
לקיש, ולכך לא פסק הרמב"ם להחיל דחולין
עין בדברי קדשם, ונתיישבו דברי רבינו
הרמב"ם ז"ל ודוק.

והשתא דאתינן להכי יעלו יפה גם דברי
המיוחס לתרגום יונתן הנ"ל שתרגם
"וגרמא לא תתברון ביה בדיל למיכול מה
דבגויה", ואתיא כאמוראי ארץ ישראל כנ"ל
וא"ש.

ובזה יש לתת טעם נוסף לדברי הרמב"ם ז"ל
שלא פסק כדברי ריש לקיש בבלי בחולין
הנ"ל, שאחר שהתרגום המיוחס ליונתן בן
עוזיאל גם כן סובר ששבירת עצם היא שבירה
ממש ולא בשיעור של חגירת צפורן, יש לנו
ראיה נוספת שאכן כן דעת הרמב"ם ז"ל, שהנה
בספר היקר פרדס יוסף ויקרא (י"א ג' דקכ"ו ע"ב)
כתב: "ותרגום יונתן בן עוזיאל דברים (י"ד כ"א)
כתב בטעם בשר בחלב "לית אתין רשאין
למיבשלא כל דכן למיכל בשר בחלב", וזה
כדברי הרמב"ם ז"ל בספר המצות (לאוין קע"ב),
יש עוד דברים שדברי רמב"ם מתאימים עם
דברי תרגום יונתן בן עוזיאל, כמו שכתב
בהלכות סוטה (פ"ג הכ"ב) דסוטה ששתתה
ונמצאת טהורה **פניה מזהירות** ע"ש, ובתלמוד
לא נמצא זה, ורק נמצא כן בתרגום יונתן בן
עוזיאל (במדבר ה' כ"ח) ותפק זכיה **וזויה מנהר**,
וברמב"ם הלכות סנהדרין (פ"ג ה"ח) פסק והוא
נגד דברי התלמוד, ועיין דרישה חו"מ (סימן
י"ח), אמנם כן הוא בתרגום יונתן בן עוזיאל

ובתלמוד ירושלמי מסכת פסחים (פ"ז הי"א
דנ"ה ע"א) אמרו: "וכמה ישבור, רבי
יוסי ורבי זעירא בשם רבי יוחנן עד כדי שתהא
היד מחגרת. רבי יונה אמר רבי זעירא ורבי בא
תרוהון בשם רבי יוחנן חד אמר כדי שתהא
היד מחגרת, וחורנה אמר אפילו צפורן. מאן
דאמר יד כל שכן צפורן, מאן דאמר צפורן אבל
יד לא. רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש תרוהון
אמרי לעולם אינו חייב עד שישבור עצם שיש
עליו בשר וממקום בשר. רבי יעקב בר אחא
אמר שמואל בר אבא בעי, מעתה לעולם אינו
חייב עד שיטול אבן וירסס", ועיין במפרשים
ובגליון הש"ס שם.

וראיתי לגאון רבי אליהו פיינשטיין ז"ל בספרו
הליכות אליהו על רמב"ם הלכות קרבן
פסח (פרק י' די"ד ע"ב) אחר שהביא דברי
הרושלמי הנ"ל כתב: "ועיין הפירוש בקרבן
העדה והפני משה והוא דחוק. ונראה לפרש
דכונת רבי שמואל בר אבא דאם אינו חייב אלא
על מקום בשר, אם כן לא נוכל לומר לחייב על
שבירת עצם בפגימה כל שהוא, דהלא פגימה
כל שהוא לא משכחת לפרק בסכין או בקופיץ
לחתוך בעצם, הרי מקום הפגימה מגולה
בבשר, ולא משכחת לה שבירת עצם עד שיטול
אבן וירסס, והיינו שבירה ממש, לזאת כיון
דחזינו בתלמודא דידן דרבי שמעון בן לקיש
סבר דאינו חייב אלא על מקום בשר, ורבי
יוחנן שקיל וטרי עמיה, הרי דלא סבירא להו
הא דאמר רב הונא בר קטינא בשם רבי שמעון
בן לקיש, ולא אמרה רבי שמעון בן לקיש,
דפגימת עצם לא משכחת לה עד שיטול אבן
וירסס, ועל כרחין סוגיא דתלמודא בפסחים
הכא (פ"ד ב') דהיא בדוכתא, לא סבירא לה הא
דשיעור דפגימת עצם, רק שבירת עצם הוי

ובספר במדבר (ט' י"ב) בפרשת פסח שני, גם כן כתוב "ועצם לא ישברו בו", ובתרגום אונקלוס תרגם "וגרמא לא יתברון ביה", ושוה תרגומו כאן בפסח שני למה שתרגם בפסח ראשון וכן"ל, אבל לעומתו בתרגום המיוחס ליונתן שם כה תרגם: "וגרמא לא יתברון ביה", ויש לדעת מדוע לא תרגם כמו שתרגם גבי פסח ראשון "בדיל למיכול מה דבגויה", וצ"ע.

ובחיבורי תורת יעקב (סימן נ"ד אות ב', וסימן ק"א אות ג', וסימן קס"ב) הראיתי בס"ד הרבה כזאת שאונקלוס אינו משנה תרגומו ובכל מקום מתרגם בשוה, אבל המיוחס ליונתן אינו שומר דרכו ומשנה תרגומו ממקום למקום, עיין שם ע"ש וצרף לכאן, והדבר טעון ביאור רב ורחב ולפי שעה צ"ע. [ועיין בחיבורי הנכחי לעיל סימן א' אות ב'.]

מהדורה קמא של מאמרי זה נדפסה בשנת תש"ס בחיבורי תורת יעקב (סימן נ"ו), ומשם קבעתי בחיבורי זכרון משה ח"א (סימן י"ח), ועתה בס"ד סידרתי מהדורה בתרא עם הרבה הוספות, כמו שיראה הרואה, והאידנא גם זכינו שכבר יצא לאור ספר הרמב"ם מהדורת פרנקל, ושם הלכות קרבן פסח בספר המפתח (דף שכ"ה) ציינו הרבה בענין זה, עיין שם.

דברים (ט"ז כ"א), ועיין בהגהות הגאון רבי חיים העללער לספר המצוות שם" ע"כ. ועיין היטב בדברי הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל בספרו בית האוצר (כלל ס"א סוף אות ו' דס"ט ע"ד) ודוק.

הרי לנו שהתרגום לתורה המיוחס ליונתן בן עוזיאל שימש **מקור גדול לפסקי הרמב"ם** ז"ל, וגם מכאן יש למצוא ראייה לזה שהרמב"ם לא פסק ששבירת עצם בחגירת צפורן, כיון שכך גם דברי התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שצריכים שבירה ממש וכן"ל.

וראיות ודוגמאות נוספות שמשנת הרמב"ם ז"ל כתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל - תמצא בחיבורי יד סופר ח"ב (סימן ג' הערה ד' דף ל"ב, ודף ס"ז), ובחיבורי ברית יעקב (סימן כ"ה הערה ג'), ועיין בחיבורי אור משה (סימן י"ד דף ס"ו), ובחיבורי מנוחת שלום ח"ג (סימן כ"ז), ובחיבורי מנוחת שלום ח"ד (סימן כ"א), ובחיבורי מאמר יעקב (סימן ו'), ובשאר חיבוריי. [ועיין היטב בהערת הרה"ג רבי חנוך זונדל גרוסברג ז"ל שבסוף ספר אוצר הפוסקים ח"א (דק"ע ע"ג) ודוק].

ונעלם ממני מדוע אין גם אחד מרבתינו גאוני בתראי ע"ה דלעיל, שעסקו ודיברו בענין שיעור שבירת עצם בקרבן פסח, שיזכירו דברי רז"ל בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שהבאתי לעיל, וצ"ב.

ב. בענין המחתיך בגידים אינו חייב משום שובר עצם

וכתב הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות קרבן פסח (פ"י ה"א): "השובר עצם בפסח טהור הרי זה לוקה, שנאמר ועצם לא תשברו בו, וכן נאמר בפסח שני, ועצם, לא ישברו בו, אין חייבין אלא על שבירת עצם

שמות (י"ב מ"ו): "ועצם לא תשברו בו", ובתרגום אונקלוס תרגם: "וגרמא לא תתברון ביה", ועיין בתרגום המיוחס ליונתן שם שכה תרגם: "וגרמא לא תתברון ביה בדיל למיכול מה דבגויה".

בקול גדול **ועצם** לא תשברו בו, ומעולם אין הגידים בכלל עצם, ואין שייך בהם שבירה, ואפילו הגידים הקשים אינם בכלל עצם הם, עד שנצטרך להוציאם מכלל עצם ולומר שהמחתך גידים אינו חייב, וצל"ע. [ועיין פסחים (פ"ג ב' ופ"ד א'), וחולין (ע"ו סע"ב וע"ז רע"א) עיין שם].

ולומר דהא קא משמע לן דהוה אמינא דניגזור שלא יחתך בגידים שמא יבוא מכך לידי שבירת עצם, כמו ששמעתי מחכם אחד הי"ו, הוא דוחק לענ"ד, ועיין.

שיש עליו כזית בשר, או שיש בו מוח אבל עצם שאין בו מוח, ושאינן עליו כזית בשר, אינו חייב על שבירתו. השורף עצמות והמחתך גידים, אינו חייב משום שבירת עצם, ומרן ז"ל בכסף משנה שם כתב שמקור הדברים בפסחים (פ"ד ב') עיין שם.

ומבואר באר היטב דהמחתך בגידים אינו חייב משום לאו דשבירת **עצם**, ובעניותי איני מבין היטב מאי למימרא, ומה מקום היה להעלות על הדעת שהמחתך גידים יהיה חייב משום לאו דשבירת **עצם**, אחר דהפסוק קורא